

Shahid Bahonar
University of Kerman

Iranian Society for
the Promotion of Persian Language
and Literature

A Sociological Study and Analysis of The Baghdad Clock by Shahad Al Rawi and Two Landscapes by Ghazaleh Alizadeh

Alireza Hosseini¹ | Parisa Kalvandi²

1. **Corresponding author:** Assistant Professor, Department of Arabic Language and Literature at Imam Khomeini International University in Qazvin.. a.hosseini@hum.ikiu.ac.ir
2. Ph.D. Candidate, Department of Persian Language and Literature at Imam Khomeini International University in Qazvin. Parisa.kalvandi@gmail.com.

Article Info	ABSTRACT
<p>Article type: Research Article</p> <p>Article history: Received: 20 December 2025 Received: 20 April 2025 Accepted: 6 May 2025 Published online: 16 September 2025</p> <p>Keywords: Sociology of Language, Shahad Al Rawi, Ghazaleh Alizadeh, Baghdad Clock, Two landscapes.</p>	<p>Sociology of language is a branch of linguistics that studies the relationship between language and society. This field analyzes the interaction of language on social structures and culture and the impact of society on language. In the sociology of language, similar factors, such as social classes, education, age, and ethnicity, play a fundamental role in creating linguistic diversity. The present study examines the sociology of language in the novels "<i>The Baghdad Clock</i>" by Shahad Al Rawi and "<i>Two Landscapes</i>" by Ghazaleh Alizadeh based on the sociology of language, and the authors seek to answer these questions using a descriptive-analytical method: What are the sociological components of language in the novels "<i>The Baghdad Clock</i>" and "<i>Two Landscapes</i>"? How are these components manifested in the novels "<i>The Baghdad Clock</i>" and "<i>Two Landscapes</i>"? To answer the above questions, first the sociological components of language were extracted from the two novels and the components were examined and analyzed based on the sociology of language. This research indicates that the sociological components of language in novels include education, gender, occupation, religion, beliefs, and opinions.</p>

***Cite this article:** Hosseini, AR, & Kalvandi, P. (2025). A Sociological Study and Analysis of The Baghdad Clock by Shahad Al Rawi and Two Landscapes by Ghazaleh Alizadeh. *Journal of Comparative Literature*, 17 (32), 65-90. <http://doi.org/10.22103/jcl.2025.25019.3827>

© The Author(s).

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: <http://doi.org/10.22103/jcl.2025.25019.3827>

Abstract

1. Introduction

This article examines and analyzes two novels, *"The Baghdad Clock"* by Shahad Al Rawi and *"Two Landscapes"* by Ghazaleh Alizadeh, based on the Sociology of Language. The sociology of language is a branch of linguistics that studies the relationship between language and society. This field analyzes how language interacts with social structures and culture, as well as the impact of society on language. In the sociology of language, factors such as gender, social class, education, age, ethnicity, etc., play a fundamental role in creating linguistic diversity.

In the present study, the authors seek to answer these questions: What are the sociological components of language in the novels *"The Baghdad Clock"* and *"Two landscapes"*? How are these components manifested in the novels *"The Baghdad Clock"* and *"Two landscapes"*?

2. Methodology

In this study, using a descriptive-analytical method, it is shown how these two novels reflect dominant and marginal discourses in the social contexts of Iraq and Iran through linguistic elements. The novel *"The Baghdad Clock"* by Shahad Al-Rawi narrates the social and political situation of war-torn and embargoed Iraq. This work seeks to discover individual and collective identity amidst social turmoil and identity crises. On the other hand, the novel *"Two Landscapes"* by Ghazaleh Alizadeh examines different aspects of Iranian life and identity and depicts the challenges existing in society.

3. Discussion

Throughout history, literature has been a reflection of the surrounding society and has been used as a window for the presentation and analysis of social realities. Through it, a deeper understanding of culture, identity, practices, and social challenges has been achieved. Literature directly and sometimes indirectly, and in social contexts, depicts economic, political, and cultural issues. Using characters, stories, and environments, writers present the real experiences of individuals and provide an analysis of the state of society. It is also able to depict social conflicts and tensions. In other words, literature is a mirror of social changes that constantly adapts to these changes.

In the *present* study, Shahad Al-Rawi, the author of the novel *"The Baghdad Clock"*, and Ghazaleh Alizadeh, the author of the novel *"Two Landscapes"*, are women who pay special attention to the society around them, and the issues surrounding them are a reflection of their works. By studying and examining the novels of these authors, especially the language of the characters in the novels, one can depict the society, status, and behavior of individuals.

4. Conclusion

The results of the research show that both novels, relying on narrative and linguistic techniques, recreate social developments and discursive tensions in their society. Shahad Al-Rawi uses multilayered and symbolic language to depict identity crises in post-Saddam Iraq, while Ghazaleh Alizadeh uses critical prose to employ feminine language as a tool to confront traditional structures and challenges in society. This research aims to analyze these two works and examine the role of language in reflecting social issues and discourses of power in contemporary Middle Eastern fiction. The sociological components of language in the aforementioned novels include education, gender, occupation, religion, beliefs, and ideologies.

Keywords: sociology of language, Shahad Al Rawi, Ghazaleh Alizadeh, *Baghdad Clock*, *Two Landscapes*

References [in Persian]

- Quran
- Abbott, Palama; Wallace, Claire (2004), *An introduction to sociology: feminist perspectives*, translated by Manijeh Najme-Iraqi, Tehran: Ney.
- Adibi, Hossein (1975), *Sociology of Classes*, Tehran: Faculty of Social Sciences and Cooperatives.
- Batani, M. R. (1976). *Sociology of language*. In the Collection of articles on language and sociology. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance.
- Ala'i, Bahloul, (2012), "*The Continuity of Language and Culture; Some Social and Psycholinguistic Considerations in Dabir Moghaddam, Mahmoud*", Proceedings of the Eighth Iranian Linguistics Conference, Tehran: Allameh Tabataba'i University, pp. 540-551.
- Alizadeh, Ghazaleh (1984), *Two landscapes*, Tehran: Faryab.
- Bahmanesh, Nahid, (1402), "*Fundamental Issues in the Sociology of Language*", Azand, Bahar, No. 62, pp. 6-18.
- Darakhsheh, Jalal; Ghaffari, Mustafa (2011), "*Public Diplomacy of the Islamic Republic of Iran in the Islamic World: Opportunities, Actions, Priorities and Achievements*", Quarterly Journal of Communication Culture, No. 48, pp. 45-9.
- Ghaibi, Abdul Ahad; Mahin Hajizadeh; Bahman Aghazadeh and Vahid Khairy, (1401), "*Psychoanalytic Analysis of the Main Character of the Novel The Baghdad Clock Based on Jacques Lacan's Theory of Psychic Fields*", Critique of Contemporary Arabic Literature, Spring and Summer, No. 22, pp. 121-140.
- Gurevich, Georges (1978), *A Study on Social Classes*, translated by Baqer Parham, Tehran: Pocket Books Joint Stock Company.
- Heidari Negar and Maryam Mahmoudi (2018), "*Analysis of the Position of Women in Ghazaleh Alizadeh's Novels (Novels After Summer, Two Views, The House of Idrisi, Nights of Tehran)*", Cultural Psychology of Women, Spring, No. 35, pp. 35-47.
- Mandipour, Reyhaneh (2014), "*A Gender-Based Study of Persuasive Speeches in Five Contemporary Persian Novels*", Master's Thesis, Ministry of Science, Research and Technology - Allameh Tabataba'ei University.
- Marx, Karl; Friedrich Engels. (1888), *Manifesto*, London: Anonymous.
- Modaresi, Yahya (1989), *An Introduction to the Sociology of Language*, Vol. 1, Tehran: Institute of Cultural Studies and Research.
- Najafi-Arab, Malahat (2013), "*The Relationship between Language and Gender in the Novels Sovushon, Shohreh Ahu Khanum, Shazdeh Ethjeb, I Turn Off the Lights, Neighbors, and Idrisi's House*", PhD Thesis, Islamic Azad University - Central Tehran Branch.
- Nouraei, Elias and Seyyed Mohammad Arta (1400), "*A Language Analysis of the Novel Years of Clouds from the Perspective of the Sociology of Language*", Language Knowledge, Autumn and Winter, Year 12 - Issue 2, 289 – 309.
- Al-Rawi, Shahd (2019), *Baghdad Clock*, Translator: Mehdi Ghobrai, Tehran: Sales.
- Saeedi, Mohammad Zakaria (1401), "*The Interrelationship of Culture, Religion, and Language*", Bi-Quarterly Journal of Language and Culture of Nations, Year 5, Fall and Winter, Issue 10, pp. 161-186.
- Shirmohammadzadeh, Nastaran (1400), "*A Comparative Study of Narrative Techniques in the Novel Love of the War Years and the Novel Baghdad Clock*", Master's Thesis, Kowsar University of Bojnourd.
- Tradgill, Peter (1997), *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society*, translated by Mohammad Tabataba'ei, Tehran: Agah.

بررسی و تحلیل رمان‌های «ساعت بغداد» از شهید الراوی و «دو منظره» از غزاله علیزاده بر پایه جامعه‌شناسی زبان

علیرضا حسینی^۱ | پریسا کلوندی^۲ |

۱. نویسنده مسئول: استادیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران. a.hosseini@hum.ikiu.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری، بخش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران. parisa.kalvandi@gmail.com

چکیده	اطلاعات مقاله
جامعه‌شناسی زبان شاخه‌ای از زبان‌شناسی است که به بررسی روابط میان زبان و جامعه می‌پردازد. این رشته به تحلیل چگونگی تأثیر متقابل زبان بر ساختارهای اجتماعی و فرهنگ و نیز تأثیر جامعه بر زبان می‌پردازد. در جامعه‌شناسی زبان عواملی نظیر جنسیت، طبقه اجتماعی، تحصیلات، سن، قومیت و... در ایجاد تنوع زبانی نقش اساسی دارند. پژوهش حاضر به بررسی جامعه‌شناسی زبان در رمان‌های «ساعت بغداد» از شهید الراوی و «دو منظره» از غزاله علیزاده بر پایه جامعه‌شناسی زبان می‌پردازد و نگارندگان در پی آن هستند که با بهره‌گیری از شیوه‌توصیفی-تحلیلی به این پرسش‌ها پاسخ دهند: مؤلفه‌های جامعه‌شناختی زبان در رمان‌های «ساعت بغداد» و «دو منظره» کدام است؟ این مؤلفه‌ها در رمان‌های «ساعت بغداد» و «دو منظره» چگونه نمود یافته است؟ به منظور پاسخ‌دادن به پرسش‌های فوق، ابتدا مؤلفه‌های جامعه‌شناسی زبان از دو رمان مذکور استخراج و مؤلفه‌ها بر مبنای جامعه‌شناسی زبان بررسی و تحلیل شده است. دستاورد پژوهش بیانگر آن است که مؤلفه‌های جامعه‌شناسی زبان در رمان‌های مذکور عبارت از تحصیلات، جنسیت، سن، شغل، دین و مذهب، باورها و عقاید، طبقه اجتماعی و قدرت و بستر تاریخی و سیاسی است.	<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۱۴</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۲/۱۶</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۲۶</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۶/۲۵</p> <p>کلیدواژه‌ها: جامعه‌شناسی زبان، شهید الراوی، غزاله علیزاده، ساعت بغداد، دو منظره</p>
کلیدواژه‌ها: جامعه‌شناسی زبان، شهید الراوی، غزاله علیزاده، ساعت بغداد، دو منظره	دو منظره

استناد: حسینی، علیرضا؛ کلوندی، پریسا؛ (۱۴۰۳). بررسی و تحلیل رمان‌های «ساعت بغداد» از شهید الراوی و «دو منظره» از غزاله علیزاده بر پایه جامعه‌شناسی زبان.

ادبیات تطبیقی، ۱۷ (۳۲)، ۶۵-۹۰

<http://doi.org/10.22103/jcl.2025.25019.3827>

۱. مقدمه

در طول تاریخ، ادبیات همواره بازتابی از جامعه پیرامون بوده است و به‌عنوان دریچه‌ای برای نمایش و تحلیل واقعیت‌های اجتماعی عمل کرده و به واسطه آن شناخت ژرف‌تری از فرهنگ، هویت و چالش‌های اجتماعی به‌دست آمده است. ادبیات به‌طور مستقیم و گاه غیرمستقیم و در پس پرده واقعیت‌های اجتماعی، مسائل اقتصادی، سیاسی و فرهنگی را به تصویر می‌کشد. نویسندگان با استفاده از شخصیت‌ها، ماجراها و محیط‌ها، تجربیات واقعی افراد را به نمایش می‌گذارند و تحلیلی از وضعیت جامعه ارائه می‌دهند. همچنین ادبیات قادر است تضادها و تنش‌های اجتماعی را آشکار کند. به دیگر سخن ادبیات، آینه‌ای از تغییرات اجتماعی است که به‌طور مداوم با این تغییرات تطابق پیدا می‌کند.

بازتاب تغییرات اجتماع آشکارا در رابطه ادبیات و زبان نمود پیدا می‌کند. رابطه ادبیات و زبان، رابطه‌ای عمیق و چندبعدی است که همواره مورد توجه پژوهشگران، نویسندگان و هنرمندان قرار گرفته است. نویسندگان و شاعران از زبان به‌عنوان ابزاری برای بیان تخیلات، احساسات و ایده‌های خود استفاده کرده‌اند. ادبیات، به واسطه زبان، هویت فرهنگی جامعه‌ها را بازنمایی می‌کند. زبان‌های مختلف، داستان‌ها و اشعار مرتبط با فرهنگ‌های خاص را تولید می‌کنند و از این طریق، شخصیت و تاریخ آن فرهنگ‌ها را عبور می‌دهند. در مجموع، زبان و ادبیات به هم وابسته‌اند و هر یک به‌طور متقابل بر دیگری تأثیر می‌گذارد و این رابطه را در بستر علمی به نام جامعه‌شناسی زبان می‌توان مورد مطالعه و بررسی قرار داد و به کمک آن به شناخت فرهنگ و تمدن و وضعیت یک اجتماع از نظر زبان و تفکرات پی برد.

پژوهش حاضر با مطالعه دو رمان «ساعت بغداد» از شهید الراوی و «دو منظره» از غزاله علیزاده در پی آن است که زبان رمان و شخصیت‌های داستان را بر مبنای جامعه‌شناسی زبان بررسی کند و مؤلفه‌ها و متغیرهای جامعه‌شناسی زبان را که در این دو رمان تأثیرگذار بوده‌اند استخراج و تحلیل نماید.

۱-۱. شرح و بیان مسئله

زبان به‌عنوان وسیله‌ای برای بیان هویت و احساسات، در آثار ادبی نقش بسزایی ایفا می‌کند و می‌تواند سطوح مختلفی از زندگی افراد در جامعه را به تصویر بکشد. در میان آثار ادبی رمان‌ها نه‌تنها نمایان‌گر دنیای خیالی نویسندگان هستند بلکه شما را به درک عمیق‌تری از فرهنگ، زبان و جامعه مخاطبان خود نزدیک می‌کنند. در این راستا، رمان‌های «ساعت بغداد» و «دو منظره» می‌توانند به‌عنوان دو نمونه مهم از ادبیات معاصر عربی و فارسی مورد بررسی قرار گیرند که هر یک به‌نوعی در معرض چالش‌ها و تحولات اجتماعی و زبانی قرار دارند. رمان «ساعت بغداد» به قلم شهید الراوی، روایت‌گر وضعیت اجتماعی و سیاسی عراق جنگ‌زده و دچار تحریم است. این اثر در پی کشف هویت فردی و جمعی در میان آشوب‌های اجتماعی و بحران‌های هویتی است. از طرف دیگر، رمان «دو منظره» از غزاله علیزاده، به بررسی ابعاد مختلف زندگی و هویت ایرانی می‌پردازد و چالش‌های موجود در جامعه را به تصویر می‌کشد. این مقاله به بررسی و تحلیل الگوهای زبانی و گفتمان‌های موجود در هر دو رمان می‌پردازد و بر این نکته تمرکز می‌کند که چگونه جامعه، هویت فردی و جمعی می‌تولند بر زبان و نحوه گفتار افراد تأثیر بگذارد. در پژوهش حاضر نگارندگان در پی آن هستند که با بهره‌گیری از شیوه توصیفی - تحلیلی به این پرسش‌ها پاسخ دهند: مؤلفه‌های جامعه‌شناختی زبان در رمان‌های «ساعت بغداد» و «دو منظره» کدام است؟ این مؤلفه‌ها در رمان‌های «ساعت بغداد» و «دو منظره» چگونه نمود یافته است؟

۱-۲. پیشینه پژوهش

طی بررسی‌های صورت‌گرفته این نتیجه حاصل شد، تاکنون منبعی که دقیقاً به مطالعه و بررسی رمان‌های «ساعت بغداد» از شهید الراوی و «دو منظره» از غزاله علیزاده بر پایه جامعه‌شناسی زبان پرداخته باشد، نگارش نیافته است. اما از میان مقالاتی که به موضوع پژوهش حاضر نزدیک هستند، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- ملاحظ نجفی عرب (۱۳۹۲)، در پایان نامه دکترای خود با عنوان «بررسی رابطه زبان و جنسیت در رمان‌های سووشون، شوهر آهو خانم، شازده احتجاب، چراغ‌ها را من خاموش می‌کنم، همسایه‌ها و خانه ادیسی‌ها» به بررسی رابطه زبان و جنسیت پرداخته است و حاصل این پژوهش بیانگر این است که نویسندگان ایرانی با اینکه در موضوعاتی کامیاب بوده‌اند اما در بعضی از موضوعات به سبب نداشتن معلومات کافی از دستاوردهای اجتماعی، به‌ویژه زبان، جنسیت یا انگیزه‌های فرهنگی، اجتماعی و عاطفی، نتوانسته‌اند زبانی متناسب با جنسیت قهرمان خود بیافرینند.
- ریحانه مندی‌پور (۱۳۹۳)، در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خویش با موضوع «بررسی جنسیت مدار کارگفت‌های ترغیبی در پنج رمان معاصر فارسی» جنسیت کارگفت‌های ترغیبی را تفسیر و شرح داده و متوجه این موضوع شده است که تفاوتی بین کارگفت‌های ترغیبی زنان و مردان وجود ندارد.
- نگار حیدری و مریم محمودی (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با نام «تحلیل جایگاه زن در رمان‌های غزاله علیزاده (رمان‌های بعد از تابستان، دو منظره، خانه ادیسی‌ها، شب‌های تهران)» به نقد فمینیستی آثار داستانی غزاله علیزاده پرداخته و شخصیت‌پردازی زنان را از منظر تحلیل محتوایی مورد بررسی قرار داده‌اند.
- نسترن شیرمحمدزاده (۱۴۰۰) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان «بررسی تطبیقی شگردهای روایت‌پردازی در رمان عشق سال‌های جنگ و رمان ساعت بغداد» تلاش کرده‌است شگردهای روایت‌شناسی در رمان‌های مذکور را تطبیق و مقایسه کند. در این پژوهش مهم‌ترین ویژگی‌های روایی دو رمان از جمله شخصیت، نظم، بسامد، زمان، تداوم، پیرنگ، زاویه دید و کانون‌شدگی بررسی و تحلیل شده است.
- الیاس نورایی و سید محمد آرتا (۱۴۰۰) در مقاله‌ای تحت عنوان «تحلیل زبان رمان سال‌های ابری از منظر جامعه‌شناسی زبان» کوشیده‌اند تا خوانشی جامعه‌شناسانه از زبان رمان سال‌های ابری علی‌اشرف درویشیان ارائه دهند و رابطه زبان این اثر را با بافت‌های مختلف اجتماع، براساس یک روش نظام‌مند و علمی تحلیل کنند. به‌علاوه، نگارندگان این جستار، در بخش پایانی مقاله، به جامعه‌شناسی زبان نویسنده در رمان نیز نقی زده‌اند.
- عبدالاحد غیبی، و دیگران (۱۴۰۱) در مقاله‌ای تحت عنوان «تحلیل روان‌کاوانه شخصیت اصلی رمان ساعت بغداد بر اساس نظریه ساحت‌های روانی ژاک لاکان» کوشیده‌اند به روان‌کاوی شخصیت اصلی این رمان، یعنی راوی آن، بپردازد و بازتاب سه ساحت خیالی، نمادین و واقع را در زندگی شخصی و اجتماعی او نشان دهد.
- ناهید بهمنش (۱۴۰۲) در مقاله‌ای تحت عنوان «مسائل بنیادی در جامعه‌شناسی زبان» کوشیده است با مروری بر پژوهش‌های داخلی و خارجی در زمینه جامعه‌شناسی زبان، ضمن نگاهی اجمالی به رابطه زبان و جامعه، به جنبه‌ها و موضوعات گوناگون برای پژوهش‌های جامعه‌شناسی زبان شامل دو زبانگی و چندزبانگی، برخورد زبان‌ها، زبان‌های میانجی، تنوعات زبانی و برنامه‌ریزی زبانی را مورد بررسی قرار دهد.

۱-۳. اهمیت و ضرورت پژوهش

رمان‌ها به‌عنوان شواهدی از تاریخ و فرهنگ جوامع، می‌توانند نمایان‌گر نحوه تعامل افراد با ویژگی‌ها و چالش‌های اجتماعی باشند. پژوهش در این زمینه به ما کمک می‌کند تا با دقت بیشتری به کنش‌های اجتماعی و فرهنگی در دو جامعه متفاوت پرداخته و درک بهتری از درگیری‌ها و تضادهایی که شخصیت‌ها با آن مواجه‌اند پیدا کنیم. همچنین بررسی و تحلیل نحوه استفاده از زبان در رمان «ساعت بغداد» و «دو منظره»، می‌تواند نمایان‌گر چگونگی شکل‌گیری هویت زنان و مردان در جوامع معاصر باشد و چالش‌های موجود را به تصویر بکشد. این پژوهش می‌تواند به عرصه‌های مختلفی از جمله جامعه‌شناسی، زبان‌شناسی و ادبیات کمک کند و نوعی ارتباط بین این رشته‌ها ایجاد کند. همچنین، این امر می‌تواند زمینه‌ساز تحقیقات بیشتری در خصوص نحوه تأثیر متقابل زبان و جامعه در دیگر آثار ادبی باشد.

۲. جامعه‌شناسی زبان

جامعه‌شناسی زبان^۱ به بررسی روابط بین زبان و جامعه می‌پردازد. این علم با زبان‌شناسی اجتماعی، که به بررسی اثر جامعه بر زبان می‌پردازد، پیوند نزدیکی دارد. از پیشگامان این علم جاشوا فیشمن است. جامعه‌شناسی زبان از محل تلاقی زبان‌شناسی و جامعه‌شناسی جوانه زده‌است. همچنان که روان‌شناسی زبان نیز از مرز مشترک زبان‌شناسی و روان‌شناسی روییده‌است. زبان‌شناسی، زبان را فارغ از فرد یا گروه یا جامعه‌ای که آن را به کار می‌گیرند، مطالعه می‌کند. زبان‌شناسی به‌طور کلی می‌کوشد به این سؤال پاسخ دهد که زبان به‌عنوان یک نظام چگونه ساخته‌شده و چگونه کار می‌کند» (باطنی، ۱۳۵۵: ۶). جامعه‌شناسی زبان به‌عنوان یکی از زیرشاخه‌های علوم انسانی، به بررسی رابطه پیچیده میان زبان و جامعه می‌پردازد. زبان نه تنها به عنوان ابزاری برای بیان افکار و احساسات عمل می‌کند، بلکه به عنوان نماینده‌ای از هویت فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی فرد و گروه‌ها نیز مطرح است. این رشته به تحلیل جوانب مختلف زبان، از جمله تأثیرات اجتماعی، قدرت سیاسی، و ساختارهای هویتی می‌پردازد و دقت می‌کند که چگونه زبان می‌تواند به تبادل معانی و ایجاد ارتباطات اجتماعی کمک کند. در جهانی که تنوع زبان‌ها و گویش‌ها به سرعت در حال افزایش است، درک عمیق‌تری از نحوه شکل‌گیری جوامع از طریق زبان می‌تواند به ما کمک کند تا چالش‌ها و فرصت‌های جدیدی را در عرصه‌های مختلف اجتماعی و فرهنگی شناسایی کنیم.

۱-۲. بررسی رمان ساعت بغداد

معرفی نویسنده

شهید الراوی متولد ۱ فوریه ۱۹۸۶، نویسنده عراقی است. در بغداد به دنیا آمد و بزرگ شد، اما به همراه خانواده به سوریه نقل مکان کرد و اکنون در دبی زندگی می‌کند. رمان اول او، «ساعت بغداد» (۲۰۱۶) برای جایزه بوکر عربی نامزد شد و توسط لوک لیفگرن به انگلیسی ترجمه شده‌است. (شیرمحمدزاده، ۱۴۰۰: ۶۲). او در حال حاضر در دبی دورهٔ دکترای انسان‌شناسی را می‌گذراند و رمان‌های بسیاری را به عربی ترجمه کرده‌است. با توجه به اهمیت رمان «ساعت بغداد» علاوه بر ترجمهٔ آن به زبان انگلیسی، در داخل ایران هم تاکنون ترجمه‌های متفاوتی از آن ارائه شده‌است. مترجمانی چون هدی تیزمغز، حبیب‌الله عباسی، مهدی غبرایی، حورا نباتی و... این کتاب را به زبان فارسی ترجمه کرده‌اند. «ساعت بغداد» با ترجمهٔ مهدی غبرائی جایزهٔ کتاب برگزیدهٔ جشنواره بین‌المللی ادینبروگ (۲۰۱۸) را به‌دست آورده‌است. رمان دوم او «روی پل جمهوری» (۲۰۲۰) است که وقایع آن در عراق و یکی از کشورهای همسایهٔ عراق، پس از اشغال بغداد در (۲۰۰۳) می‌گذرد.

معرفی کتاب

کتاب «ساعت بغداد» به قلم شهید الراوی قصه‌ای از دو دختر بچه است، که در بغداد جنگ‌زده رشد می‌کنند. شخصیت اصلی داستان دختری است که از زندگی‌اش از دهه نود تا اوایل قرن بیست و یک می‌گوید. زمانی که عراق درگیر جنگ خلیج فارس است. در همین احوال هم سازمان ملل تحریم‌های اقتصادی علیه عراق اجرا می‌کند. چرا که عراق به دلیل سلطه‌طلبی بر کویت باید بتواند بدهد. این تحریم‌ها زندگی را بر مردم سخت می‌کند و آرامش را از آن‌ها می‌گیرد. محور اصلی داستان حول دو دختر بچه می‌گردد که در پناهگاه حملهٔ هوایی پنهان شده‌اند و برای فراموش کردن ترس و تاریکی، داستان‌هایی را تعریف می‌کنند و دوستی عمیقی در این بستر متولد می‌شود. اما بمباران‌های متعدد و در پی آن، فرار دوستان و آشنایان آن‌ها از بغداد زندگی آن‌ها را دگرگون می‌کند.

این رمان بزرگ شدن در شهری ناآرام را ابتدا به نمایش می‌گذارد و کودکانی را ترسیم می‌کند که در سخت‌ترین شرایط می‌توانند بیشترین مقاومت را داشته باشند. آن‌ها در حالی بزرگ می‌شوند که شرایط سخت اجتماع سبب از دست دادن عزیزانشان می‌شود اما آن‌ها این شرایط را می‌پذیرند و از نوجوانی خود بیشترین استفاده را می‌کنند. برای ورود به دانشگاه امتحان می‌دهند،

^۱. Sociology of language

عاشق می‌شوند و به قرار ملاقات‌های مخفیانه می‌روند. اما پس از آنکه جنگ شدت می‌گیرد همه چیز را مختل می‌کند. با سقوط بغداد، دوستان از یکدیگر جدا می‌شوند، اعضای خانواده‌ها بازداشت می‌شوند و عزیزان آن‌ها مخفی می‌شوند. هنگامی که دختران دوباره به هم می‌پیوندند تصمیم می‌گیرند برای احترام به کسانی که از میان آن‌ها رفته‌اند و برای محافظت از خاطرات ارزشمند آن‌ها، تاریخچه‌ای از محله بنویسند. (همان: ۶۲)

۲-۲. بررسی رمان *دو منظره*

معرفی نویسنده

فاطمه (غزاله) علیزاده در بهمن ماه سال ۱۳۲۷ در شهر مشهد به دنیا آمد. در دبیرستان علوم انسانی با نام مهستی، مدرسه خود را به اتمام رساند. برای ادامه تحصیل در چند رشته چون ادبیات فارسی دانشگاه مشهد و فلسفه و حقوق تهران پذیرفته شد اما با پیشنهاد مادر، تحصیل در رشته حقوق را انتخاب کرد. او پس از دریافت مدرک کارشناسی از دانشگاه تهران در رشته فلسفه و سینما به دانشگاه سوربن در کشور فرانسه رفت. در اصل او برای کسب مدرک دکترای حقوق به کشور فرانسه رفت ولی با مشقت فراوان، رشته خود را به فلسفه اشراق تغییر داد و غرض او این بود که پایان‌نامه خود را با موضوع «مولانا» بنویسد اما با مرگ ناگهانی پدر، آن را ناتمام گذاشت. او با انتشار داستان‌های خود در مشهد از دهه ۱۳۴۰ وارد عرصه نویسندگی شد. نخستین مجموعه داستان او به نام «سفر ناگذشتنی» در سال ۱۳۵۶ منتشر شد.

علیزاده پس از ابتلا به بیماری سرطان، دو بار به خودکشی اقدام کرد که هر بار ناموفق بود. سرانجام در ۲۱ اردیبهشت ۱۳۷۵ در روستای جواهرده رامسر، خود را از درختی حلق‌آویز کرد و در امامزاده طاهر کرج به خاک سپرده شد. او چند ماه قبل از مرگش در گفتگو با مجله ادبی گردون در مورد خودش عنوان می‌کند: «دوازده، سیزده ساله بودم، دنیا را نمی‌شناختم. کی دنیا را می‌شناسد؟ این توده بی‌شکل مدام در حال تغییر را که دور خودش می‌پیچد و از یک تاریکی می‌رود به طرف دیگر. در این فاصله، ما بیش و کم رویا می‌بافیم، فکر می‌کنیم می‌شود سرشت انسان را عوض کرد، آن مایه حیرت‌انگیز از حیوانیت در خود و دیگران را. ما نسلی بودیم آرمان‌خواه، به رستگاری اعتقاد داشتیم. هیچ تاسفی ندارم از نگاه خالی نوجوانان فارغ از کابوس و رویا حیرت می‌کنم تا این درجه وابستگی به مادیت، اگر هم نشانه عقل معیشت باشد، باز حاکی از زوال است. ما واژه‌های مقدس داشتیم: آزادی، وطن، عدالت، فرهنگ، زیبایی و تجلی. تکان هر برگ بر شاخه، معنای نهفته‌ای داشت...» (مجله ادبی گردون، شماره ۵۱-۲۱، مهر ۱۳۷۴)

علیزاده چندین رمان، داستان کوتاه و مجموعه داستان به ادبیات فارسی تقدیم کرده است که عبارتند از:

- «بعد از تابستان»، (داستان کوتاه)، (۱۳۵۵)
- «سفر ناگذشتنی»، (مجموعه داستان)، (۱۳۵۶)، شامل: داستان‌های شجره طیبه، پاندارا، با انار و با ترنج از شاخ سیب.
- «دو منظره»، (رمان کوتاه)، (۱۳۶۳)
- «خانه ادیسی‌ها»، (رمان)، (۱۳۷۰)، این کتاب سه سال پس از مرگ غزاله، جایزه بیست سال داستان‌نویسی را از آن خود کرد.
- «چهارراه»، (مجموعه داستان)، (۱۳۷۳)، شامل: داستان‌های دادرسی، بعد از تابستان، جزیره، سوچ.
- «شب‌های تهران»، (رمان)، (۱۳۷۸)
- «غزاله تا ناکجا»، (مجموعه داستان‌های کوتاه)، (۱۳۷۸)، شامل: سفر ناگذشتنی، دو منظره، چهارراه، تالارها و رویای خانه و کابوس زوال که این مجموعه توسط نشر توس منتشر شده است.
- «تالارها»، (مجموعه داستان)، (۱۳۸۲)، شامل: داستان‌های نقش‌ها، اول بهار، گرد و شکنان، تالارها.
- «ملک آسیاب»، (۱۳۹۵)، آخرین داستان از غزاله علیزاده است که بیست سال پس از مرگ او منتشر شد.
- «کشتی عروس»، (داستان بلند) (بی‌تا). بی‌جا: بی‌نا.

معرفی کتاب

«دو منظره» نام رمان کوتاهی است که غزاله علیزاده آن را در اسفند ۱۳۵۸ نوشت اما در ۱۳۶۳ به چاپش رساند. رمان سیر خطی زندگی مهدی را از کودکی دنبال می‌کند. کودکی او در شهرستانی دور به نام قوچان و در سایه پدری خشک و خشن می‌گذرد و هنگامی که در مشهد به دانشگاه می‌رود، همچنان ترسان و گوشه‌گیر می‌ماند. آنجا با طلیعه آشنا می‌شود، دختری درشت‌اندام با چشمانی آبی و موهای بور. با او ازدواج می‌کند اما دختر در شب زفاف از عشق پیشین خود - جوانی باجسارت و عاشق‌پیشه به نام بهمن - پرده برمی‌دارد. مهدی که همواره خود را فردی کم‌ارزش و بی‌لیاقتی می‌پندارد، پس از این می‌کوشد خود را هرچه بیشتر به بهمن شبیه کند و رفتار و پوشش خود را به بهمن نزدیک گرداند. مهدی و طلیعه می‌کوشند در تمام مسائل، سلیقه بهمن را در نظر بگیرند. با به دنیا آمدن دخترشان - مریم - وابستگی طلیعه به کودک بسیار می‌شود و مهدی آرام‌آرام تنها می‌شود و دلگرمی تازه‌ای برای خود می‌یابد. در اداره همکاری می‌یابد به نام توسلی - مردی دون‌پایه، سست‌اراده و الکلی - که گاهی با او در و دلی می‌کند. شگفتا! این مرد همان بهمن رویاهای آنان است.

مریم بزرگ می‌شود و به سمت سیاست گرایش پیدا می‌کند و روزی به علت کارهای سیاسی دستگیر می‌شود. دستگیری مریم شوری در دل مهدی بر می‌انگیزد اما این احساس دیری نمی‌پاید و مهدی با پی بردن به خیانت دخترش در مورد لو دادن مکان دختری که در منزل روبه‌روی آن‌ها اقامت داشته، بار دیگر سرشکسته می‌شود. پس از آزادی مریم نیروی جدید به جان مهدی دمیده می‌شود و کارمند پیر و بیمار را به دامن انقلاب می‌کشاند. او همراه جوانان در راهپیمایی‌ها شرکت می‌کند و با چهره‌ای مصمم و سری سرفراز قدم برمی‌دارد و برای اولین بار آنچه را که سال‌ها در دیگران جست‌وجو می‌کرده است اکنون در خود پیدا می‌کند. سرانجام انقلاب، چون جذبه‌ای عرفانی، او را دگرگون می‌کند.

۲-۳. مؤلفه‌های جامعه‌شناسی زبان در رمان «ساعت بغداد» و «دو منظره»

شایان ذکر است پس از بررسی‌های صورت گرفته بر دو رمان «ساعت بغداد» و «دو منظره» بر مبنای جامعه‌شناسی زبان، می‌توان گفت که مؤلفه‌های جامعه‌شناسی زبان به‌دست آمده از این دو رمان عبارتند از: تحصیلات، جنسیت، سن، شغل، دین و مذهب، باورها و عقاید، طبقه اجتماعی و قدرت و بستر تاریخی و سیاسی. در این بخش به شرح و توضیح این مؤلفه‌ها پرداخته می‌شود.

۲-۳-۱. مؤلفه تحصیلات

تحصیلات می‌تواند تأثیر قابل توجهی بر نحوه حرف زدن افراد داشته باشد. افراد با تحصیلات بالاتر معمولاً از واژگان گسترده‌تری استفاده می‌کنند و قادرند ایده‌ها و مفاهیم پیچیده‌تری را بیان کنند. تحصیلات به یادگیری زبان و شیوه‌های رسمی‌تر گفتار کمک می‌کند. افراد تحصیل کرده ممکن است توانایی بهتری در استفاده از تصاویر، مثال‌ها و استعاره‌ها داشته باشند. این موضوع به آن‌ها کمک می‌کند تا پیام‌های خود را به شکل مؤثرتری منتقل کنند. همچنین آن‌ها معمولاً در مواقع بحث و تبادل نظر احساس اعتماد به نفس بالاتری دارند، که این می‌تواند بر نحوه بیان و نطق آن‌ها تأثیر بگذارد. تحصیلات می‌تواند به ارتقاء آگاهی فرهنگی کمک کند و افراد را با نظریات و دیدگاه‌های مختلف آشنا سازد. این تنوع به غنای گفتار آن‌ها افزوده و توانایی تعامل با دیگران را افزایش می‌دهد. این عوامل نشان می‌دهند که تحصیلات نه تنها بر محتوای گفتار تأثیر می‌گذارد بلکه بر نحوه برقراری ارتباط نیز نقش مهمی ایفا می‌کند. شایان ذکر است هرچه افراد تحصیلات بالاتری داشته باشند هنگام سخن گفتن به لحاظ آوایی نیز تلفظشان به تلفظ معیار نزدیک‌تر است؛ برعکس افراد با تحصیلات پایین‌تر امکانات زبانی محدودتری در اختیار دارند. در میان افراد با تحصیلات پایین اشتباهات تلفظی بسیار دیده می‌شود. برای مثال استفاده از کلماتی چون «عسک» به جای «عکس»، «مقش» به جای «مشق»، «ریکس» به جای «ریسک»، «رزم» به جای «رمز»، «رایانه» به جای «یارانه» و...

دایره واژگان و سطح اطلاعات عمومی

دایره واژگان در افراد تحصیل کرده معمولاً وسیع‌تر و غنی‌تر از افراد با تحصیلات کم است. افراد تحصیل کرده به‌خصوص در مقاطع بالاتر، در معرض اصطلاحات و واژگان تخصصی رشته‌های مختلف قرار می‌گیرند. مطالعه متون تخصصی، مقالات علمی، کتاب‌ها و منابع متنوع به ارتقاء دایره واژگان آن‌ها کمک می‌کند. این متون، به آن‌ها واژگان جدید و شیوه‌های استفاده از آن‌ها را

می‌آموزد. در جوامع مختلف، تحصیل‌کردگان معمولاً در موقعیت‌های اجتماعی و حرفه‌ای خاصی قرار می‌گیرند که از آن‌ها انتظار می‌رود از زبان و اصطلاحات مناسبی استفاده کنند. این نیاز به تطابق با استانداردهای خاص، موجب افزایش دایره واژگان می‌شود. به‌طور کلی، این عوامل موجب می‌شوند تا تحصیل‌کرده‌ها دارای دایره واژگانی وسیع‌تر و متنوع‌تری باشند که می‌تواند به آن‌ها در ارتباط مؤثر و توانایی بیان نظرات و ایده‌های خود کمک کند. به بیان دیگر «در یک جامعه زبانی، هرچه میزان تحصیلات افراد بالاتر باشد، بخش گسترده‌تری از پیوستار سبکی یا گنجینه زبانی در اختیار آنها قرار دارد و برعکس گروه‌های تحصیلی پایین دارای پیوستار سبکی بسته‌ای هستند و امکانات زبانی محدودتری در اختیار دارند» (مدرسی، ۱۳۶۸: ۱۹۷).

در کتاب «ساعت بغداد» شخصیت اصلی و راوی داستان که فردی کتاب‌خوان است هنگام سخن گفتن اطلاعات برگرفته از کتاب‌ها را در خلال حرف‌هایش به کار می‌گیرد: «وقتی زندگی دانشگاهی را از سر گرفتم، پیش خودم لقب‌هایی روی استادان دانشگاه گذاشتم که از ده گارسیا مارکز وام گرفته بودم: خوسه آرکادیو بوئندیا، دکتر آتورلیانو، دکتر آماراندا، پروفیسور آتورلیانو خوسه، پروفیسور اورسولا، دکتر آتورلیانوی دوم، دکتر ربکا». (غبرایی، ۱۳۹۹: ۲۲۷). در توضیح بیشتر می‌توان گفت استفاده از عناوینی چون دکتر، پروفیسور و... نشان از آگاهی راوی به مطالعه و اینکه سعی کرده است متناسب با نوع برخورد و دانش استادان آن‌ها رایشبیه‌سازی کند و هر یک را به فراخور علم و رفتار به یکی از افراد بزرگ و دانشمند تشبیه کند. این نکته نمودی آشکار از تاثیر متقابل زبان، فرهنگ و جامعه است.

۲-۳-۲. مؤلفه جنسیت

جنسیت می‌تواند تأثیرات قابل توجهی بر نحوه صحبت کردن افراد داشته باشد. زنان معمولاً تمایل دارند از زبان تأثیرگذارتر و مثبت‌تری استفاده کنند و به ایجاد ارتباطات عاطفی بیشتر علاقه‌مندند. در مقابل، مردان ممکن است به سمت زبان مستقیم‌تر و با تمرکز بر اطلاعات و واقعیت‌ها میل کنند. یا اینکه زنان معمولاً در مکالمات خود تمایل دارند بیشتر از عبارات توجیهی، پرسشی و همدلی استفاده کنند، در حالی که مردان ممکن است بیشتر به دنبال هدایت گفتگو و بیان نظرات خود باشند. از دیگر عوامل تأثیرگذار در زبان افراد انتظارات اجتماعی و فرهنگی است که در مورد رفتار زنان و مردان می‌تواند بر نحوه صحبت کردن آن‌ها تأثیر بگذارد. برای مثال، در برخی فرهنگ‌ها ممکن است از زنان انتظار بیشتری برای رعایت ادب و آرامش در گفتار داشته باشند. همچنین احساسات و عواطف از جمله مواردی است که تأثیری آشکار بر گفتار زنان و مردان در جامعه دارد، زنان به طور معمول بهتر می‌توانند احساسات خود را در گفتگو بیان کنند و به احساسات دیگران توجه بیشتری دارند. مردان ممکن است کم‌تر به بیان احساسات تمایل داشته باشند و بیشتر بر جنبه‌های منطقی و تحلیلی تأکید کنند.

اصطلاحات زنانه

اصطلاحات زنانه به واژه‌ها و عباراتی اطلاق می‌شود که معمولاً در مکالمات زنان مورد استفاده قرار می‌گیرد یا به ویژگی‌های خاصی از تجربیات و احساسات زنان اشاره دارد. این اصطلاحات می‌توانند بسته به فرهنگ و جامعه متفاوت باشند. همچنین زنان همواره حساسیت بیشتری برای به‌کاربردن شیوه درست و انتخاب واژگان از خود نشان می‌دهند. «اولاً طبق مطالعات جامعه‌شناختی، زنان بیش از مردان نسبت به مقام و منزلت خود آگاه هستند، به همین دلیل آن‌ها نسبت به اهمیت اجتماعی متغیرهای زبانی مربوط به طبقه اجتماعی حساس‌تر هستند، ثانیاً گفتار طبقه کارگر که تداعی‌کننده زمختی است و یک خصیصه مردانه محسوب می‌شود و مفهوم مردانگی با آن هم‌خوانی بیشتری دارد، مردان را وامی‌دارد بیش از زنان به صورت‌های غیرمعیار تمایل داشته باشند» (ترادگیل، ۱۳۷۶: ۱۱۵).

واژگان محبت‌آمیز

استفاده از واژه‌های محبت‌آمیز در میان زنان بیشتر از مردان به چشم می‌خورد، شاید این موضوع علاوه بر نهاد احساسی زنان، متأثر از عوامل اجتماعی و فرهنگی نیز باشد. در بسیاری از فرهنگ‌ها، زنان به‌عنوان افرادی معرفی می‌شوند که بیشتر به روابط عاطفی و ارتباطات اجتماعی اهمیت می‌دهند. این بر تمایل آنان به استفاده از زبان محبت‌آمیز تأثیر می‌گذارد. همچنین نقش‌های

اجتماعی زنان و قرار گرفتن آن‌ها به‌طور سنتی در نقش‌های پرورشی و مراقبتی می‌تواند باعث شود از واژه‌های محبت‌آمیز و حمایت‌کننده بیشتری استفاده کنند.

در رمان «ساعت بغداد» در بخشی از داستان، مادر راوی واژه «عشق» را در کلام خود برای پاسخ به دخترش به کار می‌گیرد که این واژه احساسات و عاطفه مادرانه او را به نمایش می‌گذارد:

[راوی]: بلند شدم و در تاریکی به طرف مادرم رفتم: «مامان»

[مادر]: بله، عشق من. (غبرایی، ۱۳۹۹: ۲۲)

همچنین «باجی نادره» هنگام صحبت کردن با شوهرش او را «شوهر عزیزم» خطاب می‌کند: «شوهر عزیزم، هیچ‌کس از آشناهای ما به آنجا بر نمی‌گردد...» (همان: ۲۶۹)

اصلاحات زنانه در مقابل مردان

در فرهنگ‌ها و زبان‌های مختلف ممکن است اصطلاحاتی ویژه در کلام زنان در مقابل مردان و برعکس از جانب مردان برای توصیف زنان به کار رود. این اصطلاحات می‌توانند در جوامع مختلف معانی متفاوتی داشته باشد. برای مثال در زبان فارسی اصطلاح «لاس زن» معمولاً برای توصیف مردانی به کار می‌رود که رفتارهایی از خود بروز می‌دهند که نشان‌دهنده بی‌ثباتی، عدم وفاداری یا بی‌احترامی آن‌ها به روابط عاطفی است. استفاده از چنین اصطلاحاتی در بین زنان می‌تواند به‌عنوان ابزاری برای بیان ناراضی‌ت یا انتقاد از مردانی تلقی شود که به نظر می‌رسد در روابط خود جدی نیستند یا به احساسات دیگران احترام نمی‌گذارند. در کتاب ساعت بغداد «شروق» در توصیف «خلیل» و برای نمایش متانت و درستی رفتار او این اصطلاح را در کلامش به کار می‌گیرد: «خلیل از آن مردهای لاس‌زن نبود. در این مرحله از زندگی دنبال زن مناسبی می‌گشت و آن روز از قضا به شروق برخورد کرده بود. هرگز به فکر بهره‌برداری از ضعف آشکار شروق در برابر خود نبود» (همان: ۱۱۵)

حال آنکه در کتاب دو منظره زنان، داشتن روابط مردان با زنان مختلف را نشانی از رفتار نادرست برای مردان برمی‌شمارند: «مرد دیگر گروه در اداره هم‌اتاق مهدی بود. سرزنده و تنومند، چهل ساله، با ریشی انبوه و سیاه که طره‌یی از موی چرب و صاف او بر پیشانی می‌ریخت. پشت سرش می‌گفتند که با زنان مختلف روابطی بهم زده بود، اما بعد از عروسی کاملاً عوض شده بود». (علیزاده، ۱۳۶۳: ۷۴)

توجه زنان به جزئیات

توجه به جزئیات در گفتار زنان به عنوان یکی از ویژگی‌های بارز سبک ارتباطی آن‌ها شناخته می‌شود. زنان معمولاً توانایی بیشتری در بیان احساسات و تجربیات خود دارند. آن‌ها ممکن است جزئیات بیشتری از وضعیت‌های عاطفی، روابط و تعاملات اجتماعی را بیان کنند که به فهم عمیق‌تر موضوع کمک می‌کند. آن‌ها به‌طور معمول از توصیف و تشریح دقیق‌تر برای بیان داستان‌ها یا حوادث استفاده می‌کنند. این به شنوندگان کمک می‌کند تا احساس نزدیک‌تری به موضوع داشته باشند. توجه به جزئیات می‌تواند باعث تقویت ارتباطات و فهم متقابل شود.

در کتاب «ساعت بغداد» از آنجا که راوی یک زن جوان است توجه به جزئیات مسائل پیرامون، در کلام او به‌خوبی آشکار می‌شود: «نادیه تنهایی رفت به باغ خانه‌شان و لبخند بر لب در آفتاب دلنشین زمستانی نشست. نسیم ملایمی وزید و برگ درخت‌ها را به خش‌خش انداخت و چند قطره آب باران را که از شب پیش لای شاخ و برگ‌ها مانده بود، به زمین ریخت» (غبرایی، ۱۳۹۹: ۶۴). توصیف باغ با جزئیاتی چون وزش ملایم نسیم، صدای خش‌خش برگان و قطرات باران بر برگ‌ها در کلام راوی شاهدهی بر این مدعاست.

در بخش دیگری از کلام راوی این نکته در توصیف خانه مادر بزرگ او نمایان می‌شود: «خانه مادر بزرگم وسیع بود. خانه‌اش در اطراف درخت‌های بلند بود که لابلایشان جویبارهایی جریان داشت و قورباغه‌های سبزی در آن می‌جهیدند. دوارک سفید در استخر کوچکی پشت نرده‌ها شنا می‌کردند که پنج- شش جوجه اردک دنبالشان بود. دقیقاً یاد نمی‌آیند چند جوجه‌اردک بودند، یادم هست که روی آب راه می‌رفتند بی‌آن‌که خیس شوند.» (همان: ۳۳)

همچنین در بخش دیگری از داستان توجه به جزئیات در کلام زنانه، در خلال توصیفات «نادیه» از باران روی شیشه ماشین نمود پیدا می‌کند: [نادیه] به من گفت: «حرکت برف‌پاک‌کن‌ها قشنگ‌ترین صحنه‌ای بود که به عمرم دیده‌ام. رادیو موسیقی دلنشینی پخش می‌کرد

که شیرین‌تر از آن نشنیده‌ام. قطره‌های آب پشت شیشه جمع می‌شد. برف پاک‌کن‌ها تندتند حرکت می‌کردند و قطره‌های آب را جمع می‌کردند و آب مثل آبشاری کوچک از کنار ماشین جاری می‌شد. قشنگ‌ترین صحنه در عمرم بود» (همان: ۱۱۸) توصیف باران روی شیشه ماشین با تمام جزئیات در سخن راوی شاهدهی بر این مدعاست.

در کتاب دو منظره هنگامی که «طلیعه» از داستان عشق خود به «بهرام» پرده برمی‌دارد، ماجرا را با جزئیات بسیار برای «مهدی» تعریف می‌کند. برای مثال او تصاویر روی کارت‌هایی را که بهرام از یک کشور دیگر برایش ارسال می‌کند، اینگونه شرح می‌دهد: «پس از نه‌ماه نامه‌ی رسید ... چشم‌انداز شهری از آلمان دریاکت بود. نمای برج و باروی کلیساها و خانه‌هایی سفید و پاک که یکسره بامشان پوشیده از سفال قرمز بود. بعد از یک ماه عکس دیگری رسید. از پایتخت اتریش. در یک شب نورانی که چرخ دوار از بالا بر شهر مسلط بود و در تمام فضا گویی خرده‌هایی از الماس پاشیده بودند. سومین تصویر پره‌های پهن یک آسیاب قرمز بود، درقله بنایی پرزرق و برق، که عکس زنی برهنه را بر سر در آن نهاده بودند» (علیزاده، ۱۳۶۳: ۴۴-۴۳)

نمود حیا در کلام زنان

«حیا» در کلام زنان می‌تواند به شکل‌های مختلفی در گفتار و رفتار آن‌ها ظاهر شود. حیا به معنای عفت، خودداری و احتیاط در ارتباطات اجتماعی است. زنان با حیا معمولاً از زبانی محترمانه و مودبانه استفاده می‌کنند. آن‌ها ممکن است از عبارات و واژه‌های حاوی بار عاطفی کمتر یا اصطلاحات تند و توهین‌آمیز پرهیز کنند. آن‌ها در گفتار ممکن است از بیانات غیرمستقیم یا نرم‌تر برای بیان نظرات و احساسات خود استفاده کنند، به خصوص زمانی که موضوع حساس یا تحریک‌آمیز باشد. نمود حیا در کلام زنان می‌تواند به ایجاد فضایی محترمانه و آرام کمک کند و در روابط اجتماعی مؤثر باشد. این ویژگی ممکن است تحت تأثیر فرهنگ، ارزش‌ها و آموزه‌های اجتماعی مختلف قرار گیرد. ممکن است زنان در بیان احساسات عمیق یا نظرات شخصی خود احتیاط کنند. در کتاب «ساعت بغداد» راوی داستان به عنوان زنی جوان، ابراز عشق به یک پسر را کاری سخت و در عین حال ناشایست می‌داند: «چطور به او بگویم؛ «من هم عاشق توام!» مشکل این بود که در شأن یک دختر نبود که برود سراغ پسری و به او بگوید: «عاشق توام» این کار نه راحت بود نه شایسته» (غبرایی، ۱۳۹۹: ۹۴).

در توضیح بیشتر این مورد می‌توان این نکته را خاطر نشان کرد که در برخی از فرهنگ‌ها ابراز عشق از سوی زنان به مردان ممکن است به دلایل مختلفی چون نقش‌های سنتی جنسیتی، خطوط قرمز اجتماعی، نگرانی از قضاوت و ... ناشایست تلقی شود. در بسیاری از فرهنگ‌ها، زنان به‌عنوان افرادی شناخته می‌شوند که باید از جنبه‌های عاطفی خود محافظت کنند و انتظار می‌رود که مردان در ابراز احساسات پیش‌قدم شوند. این نگرش می‌تواند مانع از ابراز علنی عشق و محبت از سوی زنان شود. در بخش دیگری از این داستان «نادیه» روبه‌روی آینه می‌ایستد و به کشف زنانگی خود می‌پردازد. در رنگ چشم‌هایش، مدل گونه‌هایش، لب‌هایش و اندامش دقیق می‌شود اما به سرعت از این کشف می‌ترسد. ترس او را می‌توان نمادی از حیا در وجود او برشمرد: «از این کشف زودرس زنانگی خود ترسید. با خود گفت ابروهایش چه قشنگ است؛ در واقع قشنگ‌تر از آن دنیا زینت نداده بود. مژگان بلندش به رنگ چشمانش حال‌وهوای جادویی قصه‌های پریان می‌بخشید. قبول کرد که گونه‌هایش سرخ است و لب‌هایش دلکش. طره مویی را از پیشانی‌اش پس زد و بعد گذاشت به نرمی بیفتد. قدمی از آینه فاصله گرفت و پیراهنش را تنگ دور کمر کشید و بعد فوراً رهایش کرد، انگار دست به کار ممنوعی زده باشد». (همان: ۶۵) همچنین این احساس شرم از کشف زنانگی در بخشی از داستان، در کلام راوی منعکس می‌شود: «برای اولین بار از آینه فاصله گرفتم تا سراپایم را ببینم و از این کار احساس شرم کردم». (همان: ۸۰)

از دیگر مواردی که در برخی از فرهنگ‌ها نمود حیا و وقار در زنان است، متانت زنان در شب خواستگاری است که معمولاً نگرش‌های فرهنگی و سنتی را برجسته می‌کند که بر اهمیت داشتن وقار، آرامش و احترام در این لحظه تأکید دارند. در این شب، دختران و زنان سعی می‌کنند ظاهر محترم، متین و ساده داشته باشند و رفتارشان نشان‌دهنده ادب و شخصیتشان باشد. در کتاب دو منظره حیا و وقار در کلام و رفتار «طلیعه» در شب خواستگاری نمودی آشکار دارد: «دختر لباسی به رنگ آبی سیر پوشیده بود و چشمانش می‌درخشید. گردنبندی از فیروزه گرد گردن سپید او حلقه بسته بود. زیر لب سلام گنگی داد و مغرور و سرسنگین سینی را گرداند سپس کنار در نشست» (علیزاده، ۱۳۶۳: ۳۵)

در بخش دیگری از همین کتاب حیا در رفتار «طلیعه» پس از دیدن «بهرام» -عشق نخستین- نمود می‌یابد: «بعد از شام و ضمن صرف بستنی، طلعیه قاشق را فرو نهاد، با چهره‌ی بیرنگ و نگاهی سوزان، ناگهان از جا جست و کلامی گنگ بر لب آورد. اما دوباره نشست، از هجوم شرم گلگون شد و با صدایی سست به مهدی گفت که در میان تازه‌واردان یک‌تن شباهتی نادر به‌بهمن داشت» (همان: ۵۲)

بازتاب احساسات زنانه در کلام

نمود احساسات زنانه در گفتار زنان بیشتر از مردان قابل مشاهده است. این ویژگی‌ها می‌تواند به درک عمیق‌تر از تجربیات و احساسات آن‌ها کمک کند. زنان معمولاً احساسات خود را با صراحت بیشتری بیان می‌کنند و احساسات خود را به راحتی با دیگران در میان بگذارند. زنان تمایل دارند از توصیف‌های عمیق‌تری در بیان تجربیات خود استفاده کنند. همچنین به کار بردن عبارات و اصطلاحات خاصی که نماد احساسات مثبت یا منفی است، مانند استفاده از عبارات‌های توصیفی برای یادآوری یک تجربه خوشایند یا ناگوار، نیز از دیگر نمودهای احساسات زنان است.

در بخشی از داستان «ساعت بغداد» بازتاب احساسات مادرانه در کلام «شروق» مشهود است: «هروقت شروق صدای گریه‌ی عمو شوکت را می‌شنید، بچه‌ی بدنیای نیامده در شکمش لگد می‌زد. شروق با ملاحظت مادرانه به او جواب می‌داد: «بخواب، کوچولو، بخواب!» (غبرایی، ۱۳۹۹: ۱۵۴). این توصیف بیانگر بازتاب احساسات زنانه در کلام است.

در کتاب «دو منظره»، در بخشی از داستان که مربوط به ماجرای سقوط مصدق است، زنی از مردم می‌خواهد که به مادر و زن مصدق دشنام ندهند: «نزدیک کوچه‌ی ملک، از بین مردمی که با حیرت تماشا می‌کردند زنی بیرون آمد... به‌سوی مردان رفت، لبان کبود او جنبید و با التهاب از آنان خواست که دستکم زن و مادر مصدق را آسوده بگذارند» (علیزاده، ۱۳۶۳: ۲۶)

نگرانی مادرانه در کلام زنان

نگرانی‌های مادرانه برای فرزندانش همواره در کلام و رفتار آن‌ها دیده می‌شود. نگرانی مادران برای فرزندانشان ریشه در عوامل مختلفی دارد که برخی از مهم‌ترین آنها عبارتند از: غریزه‌ی مادری، ترس از آسیب‌های جسمی و روانی، نگرانی درباره‌ی تربیت و آینده‌ی دغدغه‌های مربوط به تحصیل، شغل، روابط اجتماعی و اخلاقیات فرزندان، تأثیرات محیط و جامعه و تجربیات شخصی مادر. گاهی مادران بر اساس تجربیات خود در کودکی یا جوانی، نسبت به برخی خطرهای حساس‌تر هستند و سعی می‌کنند فرزندانشان را از تکرار آن تجربیات منفی حفظ کنند.

در کتاب «ساعت بغداد» در بخشی از داستان و در صحنه‌ای که بمباران جنگ را نمایش می‌دهد، آمده است: «در تمام این مدت مادرها مان دعا می‌خواندند و آیه‌هایی از قرآن زمزمه می‌کردند». (غبرایی، ۱۳۹۹: ۲۲) یا در بخش دیگری از داستان شاهد دعا و استغاثه‌ی مادری برای بازگشت پسرش از جنگ هستیم: «م‌نزار که بام تا شام با چادر سیاه در درگاه خانه‌شان نشست. چشم به راه تنها پسرش و به درگاه خدا استغاثه می‌کند که او را به سلامت از جنگ بازپس فرستد» (همان: ۲۳۱)

از دیگر نگرانی‌های مادرانه، نگرانی آن‌ها نسبت به دختران جوان در برابر مردان است که معمولاً ناشی از عوامل مختلفی است و می‌تواند بر رفتارها و نگرش‌های اجتماعی و فرهنگی تأثیرگذار باشد. یکی از دلایل این نگرانی ممکن است احساس حفاظت از عواطف و روان دختران از سمت مادران باشد. مادران معمولاً نگران سلامت عاطفی و روانی دختران خود هستند. آن‌ها ممکن است نگران باشند که دخترانشان در روابط عاطفی خود با مردان آسیب ببینند یا مورد بی‌احترامی قرار گیرند. یکی دیگر از دلایل هم می‌تواند تجربیات مادران باشد. مادران ممکن است تجربیات منفی خود در روابط با مردان را به یاد داشته باشند و بخواهند از دخترانشان در مقابل تکرار این تجربیات محافظت کنند. این تجربیات می‌تواند شامل قضاوت، عدم احترام و سوءاستفاده عاطفی باشد.

در بخشی از رمان «دو منظره» مادر «طلیعه» پس از دانستن رابطه‌ی دخترش با «بهرام» نگران این رابطه می‌شود: «تغییرات درونی او موجب ظن مادر شد. و تصادفاً شبی، او را همدوش بهمن دید. در خانه محسری برپا کرد و با شیون گفت که جوان باید یا برای ازدواج و یا برای حبس حاضر شود» (علیزاده، ۱۳۶۳: ۴۳)

همچنین در قسمت دیگری از داستان نگرانی مادرانه این بار از سمت «طلیعه» نسبت به دخترش «مریم» در کلام او نمود پیدا می‌کند: «مثل اغلب مادران، طلیعه عقیده داشت که پزشک جوان نظری به مریم دارد. اما دختر برمی‌آشفتم و مادر را سرزنش می‌کرد» (همان: ۱۱۲)

نمونه‌های دیگر از این مؤلفه در کتاب «دو منظره» در صفحه ۵۷ (نگرانی طلیعه در مورد کودکش)، صفحه ۹۳ (بیتابی طلیعه از دستگیری دخترش)، صفحه ۱۱۲ (دعا خواندن زیرلب دعا توسط طلیعه هنگام شرکت کردن دخترش در تظاهرات)، صفحه ۱۱۹ (ممانعت طلیعه از شعار دادن دختر) آمده است.

اصطلاحات مردانه

مردان در کلام خود معمولاً به استفاده از اصطلاحات خاصی تمایل دارند که این اصطلاحات می‌تواند نشان‌دهنده سبک گفتار، نگرش‌ها و تفکرات آن‌ها باشد. آن‌ها معمولاً در زمینه‌های حرفه‌ای و تخصصی خود از زبان فنی و اصطلاحات تخصصی استفاده می‌کنند. این زبان ممکن است در حوزه‌هایی مانند مهندسی، پزشکی، فناوری و... استفاده شود و به انتقال اطلاعات دقیق کمک کند. بسیاری از مردان تمایل دارند از زبان مستقیم و مختصر استفاده کنند. آن‌ها ممکن است به جای توضیحات طولانی، مستقیماً به اصل موضوع بپردازند و از اصطلاحاتی استفاده کنند که به سرعت و وضوح مفاهیم را منتقل کند. مردان در گفتارشان اصطلاحاتی را به کار می‌گیرند که زنان به دلایل مختلفی از استفاده آن‌ها در کلام خودداری می‌کنند و می‌توان گفت برخی از این اصطلاحات مختص مردان است. برای مثال در بخشی از داستان *ساعت بغداد* اصطلاحی مانند «بزن به چاک» که در گفتار مرد فالگیر نمودی آشکار از کلامی مردانه است: «هرکس می‌خواهد غرق شدن را امتحان کند، بماند. اما هرکس ایمنی می‌خواهد، همین امروز بزند به چاک. نه فردا!» (غبرایی، ۱۳۹۹: ۸۹)

همچنین برخی از کلمات و اصطلاحات در کلام مردان در توصیف زنان به کار می‌رود، حال این واژگان و کلمات گاه بار معنایی مثبت دارند و در ستایش زنان به کار می‌روند و گاه بلعکس در نکوهش آن‌ها از جانب مردان ادا می‌شوند: در کتاب *دو منظره* در صحنه‌ای از نمایشی که «مهدی» در آن حضور دارد بازیگر که در نقش مردی خیانت‌دیده ظاهر می‌شود، زنان را بدعهد و افسونگر می‌خواند: او زیر چانه دست می‌نهد و به نقطه‌ی نامشخص خیره می‌شد. سپس با آرنج چهره را می‌پوشاند و گریه می‌کرد. «از جا برمی‌خاست. میان صحنه می‌پرید، بر آسمان و زمین لعنت می‌فرستاد و زنان را بدعهد و افسونگر می‌دانست» (علیزاده، ۱۳۶۳: ۲۹)

در بخش دیگری از همین کتاب یکی از مردان هیات ویژه پس از نظاره زنان حاضر در مراسم، «خانم‌های شهرستانی در چشمش بیش از حد سلوغ و ساده‌دل» به نظر می‌رسند. (همان: ۷۵)

۲-۳-۳. مؤلفه سن

مؤلفه سن در جامعه‌شناسی زبان به معنای تأثیر سن افراد بر رفتارها و الگوهای زبانی است. سن یکی از عوامل مهم اجتماعی است که می‌تواند بر نحوه صحبت کردن، انتخاب واژه‌ها، و حتی شیوه‌های ارتباطی تأثیر بگذارد. با گذشت زمان و افزایش سن، افراد معمولاً تجربه و دانش بیشتری کسب می‌کنند که به شیوه‌های زبانی آن‌ها تأثیر می‌گذارد. کسانی که سن بالاتری دارند، ممکن است از واژه‌های رسمی‌تر یا زبانی با بار معنایی بیشتر استفاده کنند. نسل‌های مختلف ممکن است از اصطلاحات، عبارات و زبان‌های خاصی استفاده کنند که ممکن است دارای بار معنایی یا فرهنگی متفاوت باشند. به عنوان مثال، زبان جوانان ممکن است شامل اصطلاحات عامیانه و نوآوری‌های زبانی باشد که در نسل‌های پیشین کمتر مشاهده می‌شود. در سنین جوانی، افراد ممکن است تمایل بیشتری به استفاده از زبان غیررسمی و صمیمی داشته باشند، در حالی که افراد مسن‌تر ممکن است در موقعیت‌های رسمی‌تر از زبان رسمی‌تری استفاده کنند. به طور کلی، بررسی مؤلفه سن در جامعه‌شناسی زبان کمک می‌کند تا دریابیم چگونه زبان به عنوان یک ابزار ارتباطی تحت تأثیر عوامل روان‌شناختی و اجتماعی قرار می‌گیرد.

کودکی

در کتاب «ساعت بغداد» راوی داستان و دوستانش در سن کودکی به قصد آزار دختری دیگر که نام او ملائکه است او را هنگام صدا زدن «شیطان» خطاب می‌کنند. این الگوی زبانی نمودی آشکار از سن آن‌هاست:

– ملائکه یعنی «فرشته»، اما بدون هیچ دلیلی به او می‌گفتیم: «شیطان»
من شیطان نیستم!
چرا هستی!

ملائکه زد زیر گریه و رفت کنار مادرش نشست. (غبرایی، ۱۳۹۹: ۲۴)

یا در بخش دیگری از همین کتاب در گفتگوی راوی و مادر، کلام مادر اشاره‌ای آشکار و مستقیم به سن دختر در کودکی است: «قبلاً مادرم را دیده بودم که کمی کرم مرطوب کننده روی گونه‌اش می‌گذاشت. بعد برس قرمز کوچک را برمی‌داشت و آن را روی لب‌هایش می‌مالید... یکبار یواشکی رفته اتاقش، روی همان صندلی نشستم که او می‌نشست و آرایش می‌کرد و جلوی آینه با پودرها وررفتم. ناگهان مادرم وارد اتاق شد، دستم را گرفت و جلوی پدرم به من خندید. مرا روی زانوهایش نشاند و گفت: «بزرگ که بشوی، صورتت را آرایش می‌کنی و خوشگل می‌شوی» (همان: ۱۸۱)

در قسمت دیگری از داستان اشاره به سن کودکی اینگونه در کلام راوی بازتاب می‌یابد: «چطور یاد گرفته مثل آدم بزرگ‌ها برقصد؟ ...» (همان: ۴۸)

در رمان «دو منظره» تلفظ اشتباه کلمات و حروف از جانب مریم، نمودی از سن او در کودکی است: «مهدی دست کودک را می‌گرفت و در خیابان قدم می‌زدند. در سراسر راه بچه با صدایی نازک و لطیف صحبت می‌کرد. سین را شین می‌گفت. ولغاتی مثل کفش و گریه را معکوس ادا می‌کرد. مهدی با شنیدن این کلمات می‌خندید و دست دخترک را میان مشتم می‌فشرد. باهم به کافه می‌رفتند و چای و کیک یا بستنی می‌خوردند.» (علیزاده، ۱۳۶۳: ۶۳)

نوجوانی

اکثر نوجوانان از الگوی زبانی استفاده می‌کنند که مجموعه‌ای از ویژگی‌ها و خصوصیات زبانی است که در بین این گروه سنی مشهود است. این الگو به دلیل تحولات اجتماعی، فرهنگی و روان‌شناختی خاصی که نوجوانان در این دوره تجربه می‌کنند، شکل می‌گیرد. برای مثال یکی از این ویژگی‌های زبانی استفاده از اصطلاحات خاص و زبانی عامیانه است. نوجوانان تمایل دارند از اصطلاحات و واژگان خاصی استفاده کنند که ممکن است برای افراد بزرگ‌تر یا خارج از گروه‌های سنی آن‌ها نامفهوم باشد. این زبان عامیانه می‌تواند شامل کلمات اختصاری، عبارات غیررسمی و حتی لغات نوین باشد.

برای مثال در بخشی از کتاب «ساعت بغداد» می‌توان به کارگیری اصطلاح «چیزی توی مخم نمی‌رود» را در کلام «نادیه» اشاره‌ای آشکار از سن او در نوجوانی قلمداد کرد:

[راوی]: «سال آخر ماست. یالا، بیا تماش کنیم و قدری بخوابیم»

[نادیه]: «کلافه شده‌ام! دیگر چیزی توی مخم نمی‌رود» (غبرایی، ۱۳۹۹: ۱۴۵)

کاربرد این اصطلاح در میان جوانان به نوعی به عدم درک یا فهم یک موضوع اشاره دارد. این عبارت معمولاً در موقعیت‌هایی به کار می‌رود که فرد با یک مفهوم پیچیده، موضوع درسی، یا حتی یک رفتار اجتماعی مواجه می‌شود و احساس می‌کند نمی‌تواند آن را درک کند.

در بخش دیگری از این رمان استفاده از اصطلاحی چون «عالم دهر» در کلام راوی شاهدهی دیگر بر این مدعاست: «پس از مدتی رفتیم در خانه احمد و به او گفتیم: «ما قبول شدیم! اما برای خودت، برو مدرسه و ببین انگلیسی را افتاده‌ای، عالم دهر!» (همان: ۵۸). در توضیح بیشتر می‌توان گفت «عالم دهر» یک اصطلاح یا تعبیر ادبی است که در متون مختلف معنای خاصی دارد. در زبان جوانان، این عبارت معمولاً به نوعی کنایه یا طنز اشاره دارد که نسبت به اوضاع و احوال زمانه و جامعه اطرافشان بیان می‌شود. جوانان ممکن است از عبارت «عالم دهر» برای طنز و معمولاً به شکل کنایه‌آمیز در گفتگو استفاده کنند.

یا در بخش دیگری از داستان گذر راوی از سن کودکی به نوجوانی در کلام «باجی نادره» نمود پیدا می‌کند: «باجی نادره نسیمی ناگهانی بود که از گذشته، از دوران کودکی بر جان ما وزید. یکی یکی ما را بغل کرد و ناممان را پرسید تا ما را به‌جا بیاورد... شما خیلی بزرگ شدید، دخترهای عزیزم» (همان: ۲۳۶)

همچنین راوی در بخش دیگری از داستان فاصله گرفتن از پسران را که در کودکی همبازی آن‌ها بودند نشان‌های از دوران نوجوانی برمی‌شمارد: «اکتبر بود و سال اول دوره راهنمایی بودیم. خیلی چیزها در زندگی ما عوض شده بود. حالا دیگر لازم بود بین ما و پسرهایی که از بچگی با آن‌ها بزرگ شده بودیم فاصله بیفتد. دیگر برای ما مناسب نبود که در خیابان بلندبلند بخندیم و روی دیوارها چیز بنویسیم» (همان: ۶۰). مثال‌های دیگری که گذر از دوره کودکی به نوجوانی را نشان می‌دهد، در صفحات ۶۴ و ۷۹ (عاشق شدن نادیه) آمده است. در کتاب دو منظره مؤلفه سن در احساس استقلال و تملک «مهدی» به چند وسیله در آغاز دوران دانشجویی بازتاب می‌یابد: «اما در قلب مهدی، بعثت استقلال و زندگانی جدید در شهر ناشناس چنان شوری بود که اتاقک غمزده را چون غرفه‌یی در یک قصر می‌دید و در نظرش دلباز و روشن جلوه می‌کرد. گفتگو را با صندوقدار خلاصه کرد و مرد بی‌کارش رفت... وقتی اتاق با اثاث جدید شکلی به‌خود گرفت. مهدی بر آن تملک محدود با شادی و وقار نگاهی افکند. تمام اشیاء مال او بودند و از این یقین عرق لذتی بی‌معارض شد» (علیزاده، ۱۳۶۳: ۲۰-۱۹)

در بخش دیگری از این کتاب اشاره به عاصی شدن، خروج از سلطه والدین و بازگو کردن عیب‌های پدر و مادر در کلام «مریم» نمودی از سن او در دوران نوجوانی است: «در مدرسه ساعی اما در خانه ملول و عاصی بود. از زیر سلطه و نفوذ والدین خارج شده بود و عیب آن‌ها را بی‌پرده پیش‌رو می‌گفت» (همان: ۷۷)

پیری

افراد در سنین بالاتر از الگوی زبانی بهره می‌گیرند که تفاوتی آشکار با کلام جوانان دارد. برای مثال در میان جوانان و نوجوانان اصطلاحات و کلماتی استفاده می‌شود که کاربرد آن‌ها در گروه‌های سنی دیگر چون بزرگسالان دیده نمی‌شود یا کمتر استفاده می‌شود. در میان افراد با سن بالاتر استفاده از کلمات و اصطلاحاتی چون «دخترم/ دختر جان»، «پسر/ پسر جان»، «پیر شی دخترم/ پسر» «بچه جان» و... مشهود است. مثال‌های زیر شاهدانی بر این مدعا هستند.

در بخشی از داستان «ساعت بعد» فالگیر که پیرمردی است در کلامش با شخصیت‌های جوان‌تر داستان آن‌ها را با واژه «دخترم/ پسر» مورد خطاب قرار می‌دهد. در این داستان «شروق» که دختر جوانی است به فالگیر می‌گوید: «فالگیر می‌خواهم حقیقت را به من بگوئید!» حال آنکه فالگیر پیر در جواب او را دخترم خطاب می‌کند: «از کدام حقیقت حرف می‌زنی دخترم؟» (غبرایی، ۱۳۹۹: ۱۱۶)

یا در بخش دیگری از داستان راوی هنگامی که در خاطراتش با خیال پدر بزرگ صحبت می‌کند، پدر بزرگ او را «بچه جان» خطاب می‌کند که کلام او نمودی آشکار از سن فردی پیر است: [راوی]: «می‌ترسم، پدر بزرگ». [پدر بزرگ]: «ترس بچه جان» (همان: ۱۹۴)

در کتاب دو منظره در بخشی از داستان مؤلفه سن پیری در کلام پدر «مهدی» بازتاب می‌یابد: «گرد صحن حیاط چرخ می‌زد، و از در بزرگ کاروانسرا خارج می‌شد؛ زیر سایبانی آبی و زرد، در لیوانی بلورین شربت می‌خورد (شربت‌ها در سه قسم مختلف، گلاب و بیدمشک و زعفران بودند). بچه پول جیب محدودش را تماماً به آن می‌داد (پدر عقیده داشت که پول زیاد کودک را مسرف خواهد کرد)». (علیزاده، ۱۳۶۳: ۹)

همچنین در بخش دیگری از این کتاب اشاره‌ای آشکار به سن پدر «مهدی» مشهود است: «پیرمرد در خانه را نشان داد و با جمله‌هایی تند و گزنده پسر را تهدید کرد» (همان: ۱۱)

مؤلفه سن در بخش دیگری از داستان نیز به صورت مستقیم در کلام مردی که در مراسم عروسی «مهدی» حضور دارد، نمود می‌یابد: «عاقله‌مرد کارمندی به یک دلال فرش میانه‌سال نصیحت می‌کرد که با دو خواهر عروسی کنند و مشترکاً جشنی بگیرند» (همان: ۳۷)

در جمله‌ای دیگر می‌توان مؤلفه سن پیری را در کلام بانویی پیر مشاهده کرد که در مرگ پدر «مهدی» آن‌ها را به آرامش و گریه نکردن دعوت می‌کند: «مهدی دوباره گریست، و خواهران نیز طبعاً با او هم‌اوا شدند. بانویی پیر، از میان مهمانان با صدایی خشن‌دار، آن‌ها را ملامت کرد. تا موج گریه بتدریج فرونشست» (همان: ۶۶)

۲-۳-۴. مؤلفه شغل

مؤلفه شغل در جامعه‌شناسی زبان به مطالعه تأثیرات شغل و حرفه بر زبان و گفتار افراد و گروه‌ها می‌پردازد. هر شغل زبان یا اصطلاحات خاص خود را دارد. به‌عنوان مثال در حرفه پزشکی اصطلاحات و کلماتی کاربرد دارد که خاص پزشکی است و با کلمات و اصطلاحات مشاغل دیگر تمایز دارد. هر شغل می‌تواند بخشی از هویت اجتماعی فرد را تشکیل دهد. زبان افراد می‌تواند نشان‌دهنده شغل یا موقعیت اجتماعی آن‌ها باشد و از طریق نوع گفتار و انتخاب واژگان، ارتباط آن‌ها با شغل خود را مشخص کند. به‌طور کلی، شغل به‌عنوان یک مؤلفه اجتماعی و فرهنگی در جامعه‌شناسی زبان، به تحلیل زبانشناختی، ارتباطات و تعاملات اجتماعی کمک می‌کند. «زبان‌شناسان گونه‌هایی را که با مشاغل، تخصص‌ها و موضوعات مربوط است، ویژه‌زبان^۱ نامیده‌اند. معمولاً ویژه‌زبان‌ها با استفاده از واژگان خاصی از یکدیگر متمایز می‌شوند و تفاوت آن‌ها در سطح واژگانی است» (ترادگیل، ۱۳۷۶: ۱۳۲).

در کتاب *ساعت بغداد* و *دو منظره* مشاغلی چون «باغبانی»، «فروشنده‌گی»، «عکاسی»، «بازیگری»، «مستخدمی» و «وکالت» مشهود است که هر کدام از این حرفه‌ها با کلمات و اصطلاحات خاص خود از زبان شخصیت‌های داستان معرفی می‌شوند.

در داستان «ساعت بغداد» عمو شوکت در اصل بازنشسته بانک مرکزی است. (غبرایی، ۱۳۹۹: ۱۳۹) «تقریباً هر روز ده‌ها پرونده روی میزش قرار می‌گرفت تا پس از بررسی برای تأیید صحت و فقدان خطا امضا کند» (همان: ۱۴۰). اما پس از بازنشستگی از بانک به باغبانی و حفاظت از خانه همسایه‌ها مشغول می‌شود. «عمو شوکت ناهارش را روی اجاق گذاشت و به خیابان رفت تا خانه همسایه را که ساکنانش رفته بودند، واریسی کند. از وقتی این خانواده‌ها رفته بودند، او مأموریت حفظ این خانه‌ها را به خودش داده بود. کاری که از آن خسته نمی‌شد... وقتی از این خانه‌ها مراقبت می‌کرد، دلش می‌خواست به هر عضو خانواده که زیر آن سقف به سر برده بود بگوید: «دوستتان دارم، دلم برایتان تنگ شده» (همان: ۷۱)

حال آنکه راوی داستان هنگامی که او را در شغل باغبانی معرفی می‌کند از کلماتی بهره می‌برد که مختص و معرف این شغل هستند: «با یک دست چمن‌زن را هل می‌داد که تلق‌تولوق خشمگینی می‌کرد. در دست دیگرش جعبه‌بازار بود.» (همان: ۷۱). «در را باز کرد و وارد گاراژ شد. جعبه‌بازار را زمین گذاشت، چمن‌زن را به لب باغ هل داد و بنا کرد به پس‌وپیش رفتن و طرح‌نوارهای درازی به‌جا گذاشت به‌خاطر رشد خاربنه‌ها و علف‌های هرز در جوی‌های آب و این‌که قدری پرتقال خونی از درخت به زمین افتاده بود. عمیقاً تأسف خورد. عمو شوکت هرس چمن را تمام کرد... بنا کرد به درآوردن ساقه‌های وحشی بلندی که در جوی‌های آب روییده بودند. همه برگ‌های خشک را که به زمین ریخته بود، جمع کرد و شیلینگ آب را باز کرد که گرد و خاک درخت‌ها را بگیرد» (همان: ۱۰۰). در این مثال‌ها حضور واژه‌های مانند چمن‌زن و همچنین توصیف عمل هرس کردن چمن‌ها، معرف شغل باغبانی هستند.

شغل‌های دیگری که در داستان «ساعت بغداد» به‌طور گذرا به آن‌ها اشاره شده، شغل معلم (ص ۲۹ و ۹۲)، ناخدا (ص ۴۴)، فال‌گیر (ص ۸۷)، گازفروش و سبزی‌فروش (ص ۲۳۱) است.

در داستان «دو منظره» پدر مهدی به‌عنوان یک تاجر و بازرگان شناخته می‌شود. او به تجارت و کارهای اقتصادی مشغول است. در کاروانسرا حجره‌ای دارد و اجناس مختلفی می‌فروشد. «محل کار پدر اناقکی کم‌نور و بی‌رونق بود، با دو میز تحریر و قابی از (ان یکاد)^۱ به خط نسخ بر دیوار، و گنج‌بویی بزرگ که در تمام سال قفلی سنگین بر در آن بود. سومین اتاق از سی اتاق چفتناچفت اشکوب دوم کاروانسرای کهنه و آجری و درعین حال مهمترین سرای شهر، با خیل تجار صاحب اعتبار و نام، گرم معاملات کلان در حجره‌های مخروطی». (علیزاده، ۱۳۶۳: ۸) در این داستان عباراتی چون «عدل‌های پنبه و پشم»، «جعبه‌های شکستنی»، «طاقه‌های قماش» و «بسته‌های کاغذ» معرف شغل تجارت هستند: «حوض نیمه پر، با آب سبز تیره و لنگه‌های بار بردوش حملان برهنه پای غرق عرق، که با قدم‌هایی کند، خمیده می‌آمدند و ثقل عذاب‌آور را برسطح صحن مشوش و می‌نهادند؛ انبوه عدل‌های پنبه و پشم که محض امتحان بعضی از آن‌ها را گشوده بودند؛ جعبه‌های شکستنی، طاقه‌های قماش و بسته‌های کاغذ؛ نمونه‌یی از هر جنس آنجا بود». (همان: ۹-۸)

در همین داستان «مهدی» در سن نوجوانی در حجره پدر مشغول کار است: «مهدی پس از پایان امتحانات دوباره مدتی به حجره رفت ... ساعت‌ها بر میز می‌خمید و ارقام گوناگون را از یک دفتر به دفتر دیگر منتقل می‌کرد.» (همان: ۱۷)

^۱. register

اما در بخش‌هایی از داستان «مهدی» به‌عنوان بازیگر تئاتر معرفی می‌شود و کلمات و عبارات مرتبط با این حرفه در داستان به‌کار می‌رود: «صدایی از بلندگو برنامه را گفت و پرده بالا رفت. او در طول اولین پرده، میان رختکن، برصندلی‌نشست، سر را بر دیوار تکیه داد و چشمان خود را بست. نسیم پرحلاوتی از روی انبوه کلاله‌های بور بر او می‌وزید و تا شروع پرده بعد غرق رویا بود. دکور و تزیینات صحنه را عوض کردند» (همان: ۲۸). در این مثال کلماتی چون پرده، رختکن، دکور، صحنه معرف حرفه بازیگری هستند.

همچنین در بخشی از داستان و در یک مراسم شغل‌های دیگری معرفی می‌شود: «مهدی کنار در بود و به میهمانان خوشامد می‌گفت. مردان پس از ورود، از سرکلاه برمی‌گرفتند و با وقار به تالار یا می‌نهادند. غالباً بازاری یا اداری بودند... هریک به صنف خود می‌پیوستند. بازاریان درباره اجناس و مظنه‌های روز گفتگو می‌کردند، اداری‌ها از ترفیعات و انتصابات جدید سخن می‌گفتند» (همان: ۳۷)

حال آنکه در شاهد مثالی دیگر کلماتی چون عدلیه، وکالت و حقوق مختص و معرف شغل وکالت پسرعموی طلپعه - همسر مهدی - هستند: «زن جوان در مشهد پسرعمویی داشت که در عدلیه شاغل بود. مهدی در برگشت و بنا به خواهش زن، وکالتی به او داد. پسرعمو به قوچان رفت و اجازه نداد حقوق مهدی درمورد تقسیم ارث ضایع شود» (همان: ۶۷)

نمونه‌های دیگر از این مؤلفه در صفحات ۷ و ۱۷ (حجره‌دار)، ۱۳ (عکاس)، ۲۰ (سمسار)، ۵۰ (مستخدم)، ۷۳ (مأمور بایگانی) و ۷۶ (نقاش) آمده است.

۲-۳-۵. مؤلفه دین و مذهب

مؤلفه دین در جامعه‌شناسی زبان به بررسی تأثیر دین بر زبان، صحبت و ارتباطات انسانی می‌پردازد. هر دین دارای متون مقدس و آموزه‌هایی است که به زبان خاصی بیان می‌شوند. این متون می‌توانند بر گویش و واژگان یک جامعه تأثیر بگذارند و اصطلاحات خاصی را به زبان محاوره‌ای اضافه کنند. دین می‌تواند موجب تنوع زبانی در جوامع مختلف شود. به‌عنوان مثال، ادیان مختلف ممکن است به زبان‌های متفاوتی عبادت کنند که این موضوع بر گویش‌ها و زبان‌های محلی تأثیر بگذارد. همچنین مراسم‌های مذهبی و آداب و رسوم که در دین وجود دارد، معمولاً از زبان خاصی استفاده می‌کند که به انتقال معانی و ارزش‌های مذهبی کمک می‌کند. به بیان دیگر «دین از مهم‌ترین موضوعات زندگی بشر است و با زبان رابطه‌ای متقابل دارد؛ به این معنی که زبان همواره به‌عنوان ابزاری در خدمت دین قرار گرفته است. رابطه دین و زبان در جامعه بر کسی پوشیده نیست، اگر زبان نبود انتقال افکار و مفاهیم بشری نیز به این سهولت امکان‌پذیر نبود. زبان همچون پلی است که تجارب و آورده‌های بشری را به هر نسل منتقل می‌کند. در این رابطه دین از زبان برای ارائه تصویر مورد نظر خویش از جهان هستی و ارائه ایدئولوژی کمک گرفته و در جهت تبلیغ و گسترش آموزه‌های خود بسیار سود برده است.» (سعیدی، ۱۴۰۱: ۱۸۴). عقاید و باورهای دینی افراد در جامعه در گفتگوهای آن‌ها به‌خوبی نمایان می‌شود و از خلال صحبت‌های افراد می‌توان به دین و مذهبی که برآند، پی برد.

در داستان «ساعت بغداد» در بخشی از صحبت‌های راوی قصه درمورد «نادیه» و اشاره مستقیم او به عید فطر که یکی از اعیاد مهم مسلمانان است، می‌توان به مسلمان بودن «نادیه» اذعان داشت: «در عید فطر نادیه به دیدن خاله و عمه‌اش رفت» (غبرایی، ۱۳۹۹: ۲۹). همچنین دعا کردن و زمزمه آیات قرآنی نمودی دیگر از دین اسلام در این داستان است: «در تمام این مدت مادرها مان دعا می‌خواندند و آیه‌هایی از قرآن زمزمه می‌کردند» (همان: ۲۲)

حال آنکه در مقابل، خانواده «امریتا» مسیحی هستند: «چند روز بعد غریبه‌ها به خانه امریتا نقل مکان کردند و تندیس باکره را به خیابان انداختند... در آن خانه بزرگ که خداوند به غریبه‌ها عطا کرده بود، هر شب سال نو میلادی جمع می‌شدیم تا با درخت کریسمس که در کنج اتاق نشیمن به نور لامپ‌ها روشن بود، جشن بگیریم. زیر تصویر باکره و نوزادش دعاها، ستایش و سرودها به هوا بلند می‌شد» (همان: ۲۴۰) در این مثال کلمات و عباراتی چون تندیس باکره (حضرت مریم)، درخت کریسمس اشاره‌ای مستقیم به دین مسیحیت دارند.

در داستان «دو منظره» شخصیت‌های اصلی داستان چون مهدی و پدر، مادر و همسر او بر دین اسلام هستند. آن‌ها نماز می‌خوانند: [مهدی]: «زیر فشار کابوس، پیش از سپیده برخاست. موها و اندامش خیس از عرق بود. وضو گرفت و پس از نماز گریان و داشکسته دعا خواند» (علیزاده ۱۳۶۳: ۳۱). یا [طلپعه]: «خود را عقب کشید و برای نماز از تازه داماد اجازه گرفت». (همان: ۴۰). همچنین به انجام فرائض مذهبی و دوری از گناه توجه دارند: «پدر در آخرین لحظات جوانک را محکم به سینه فشرد و پس از آن که دعای سفر را در گوشش خواند او را به

انجام فرائض مذهبی و اجتناب از گناه سفارش کرد» (همان: ۱۷). در خانه آن‌ها اگر هم کتابی باشد. «جز رساله و کتاب دعا و بعضی از جزوات مذهبی کتاب دیگری» نیست. (همان: ۱۰)

در بخشی از داستان «مهدی» گناه نوشیدن مشروبات الکلی را برابر با عاق‌والدین، خشم فرشتگان عذاب و نفرین رفتگان برمی‌شمارد: «تمام روز جمعه را با هم بودند و به عیاشی سر کردند. پیش از ظهر به سینما رفتند و در چلوکبابی غذا خوردند. اوایل غروب سواری کهنه‌ای کرایه کردند و به سوی گردشگاهی در خارج شهر راه افتادند. آنجا کباب و نان و عرقی خریدند. رفقای جدید خوردند و نوشیدند. مهدی در ابتدا عرق را رد کرد. اما پس از اصرار دوستان خود را چون پر کاه به جریان زورآور سپرد و با اکراه جامی از آن تلخوش نوشید. حس گناه و تباهی می‌کرد، مشعله‌های عاق‌والدین، خشم فرشتگان عذاب و نفرین رفتگان در عمق روحش گدازان بود» (همان: ۲۲). در توضیح باید گفت که در دین اسلام، خوردن مشروبات الکلی به‌طور کلی ممنوع است. این موضوع بر اساس آیات قرآن و روایات پیامبر اسلام و ائمه معصومین یادآوری شده است. در قرآن چندین آیه به صراحت نهی از نوشیدن الکل اشاره دارد. به‌طور خاص، در سوره مائده آیه ۹۰ آمده است: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿۹۰﴾

ترجمه: ای کسانی که ایمان آورده‌اید، شراب و قمار و بت‌ها و نیروهای قرعه‌پلیدند [و] از عمل شیطانند پس از آن‌ها دوری گزینید باشد که رستگار شوید.

در این داستان از دیگر گرایش‌های مذهبی شخصیت‌های داستان می‌توان به خواندن نماز در مسجد، شرکت در جلسات قرآن و زیارت حرم در شب جمعه اشاره کرد: «گرایش‌های مذهبی دوران کودکی از مدتی پیش در روح او احیا شده بود. بنا به رسم پدر گهگاه نماز خود را در مسجد می‌خواند. عبای زرد نازکی خریده بود و در خانه آنرا غالباً روی دوش می‌انداخت... با گروهی از بازاری‌ها در جلسات قرآن شرکت می‌کرد. شب‌های جمعه حتماً به زیارت حرم می‌رفت و پس از طواف در صحن نو کنار یک رواق می‌نشست و عبور زائران و دانه خوردن کبوتران را می‌نگریست» (همان: ۸۹)

از نمونه‌های دیگر که مؤلفه دین و مذهب را در کلام شخصیت‌های این داستان نشان می‌دهد زیرلب دعا خواندن مهدی (ص ۲۵) و استفاده از ترکیب «سبحان‌الله» در کلام پدر (ص ۶۵) است.

۲-۳-۶. مؤلفه باورها و عقاید

باورها و عقاید نقش مهمی در جامعه‌شناسی زبان دارند و می‌توانند تأثیرات عمیقی بر نحوه برقراری ارتباط و فهم زبان در یک فرهنگ خاص بگذارند. زبان یکی از ابزارهای اصلی بیان هویت فردی و جمعی است. باورهای فرهنگی و اجتماعی درباره هویت می‌توانند شکل و محتوای زبان را تحت تأثیر قرار دهند. «زبان و فرهنگ دو مفهوم بهم پیوسته و مرتبط است، به صورتی که زبان‌شناسانی چون ادوارد ساپیر و ورفمن معتقدند هر فرد از منظر محتوای مفاهیم و مقولات زبان خود، جهان و پدیده‌های پیرامون خود را تعبیر و درک می‌کند. به‌عنوان نمونه اگر در زبانی تقسیم‌بندی‌های دقیقی از رنگ‌ها وجود داشته باشد گویشوران آن، حساسیت، درک و تعبیر دقیق و ظریفی نسبت به رنگ‌هایی که در طبیعت و در پیرامون آن‌ها وجود دارد نشان خواهند داد». (دبیرمقدم، ۱۳۷۸: ۱۷-۱۸)

به هر روی فرهنگ هر جامعه‌ای بازتابی آشکار در زبان افراد آن جامعه دارد «زیرا آن‌ها زبانشان را به روشی به کار می‌گیرند که آنچه را ارزش تلقی می‌کنند، منعکس می‌سازد. از این نظر، فرهنگ، ساختار زبان را تعیین نمی‌کند بلکه بر روش استفاده از زبان تأثیر می‌گذارد. به‌طور کلی در ارتباط میان فرهنگ و زبان می‌توان گفت زبان قدرتمندترین وسیله ارتباطی، وسیله بیان ارزش‌ها و آرزوهای فرهنگی و ابزار حفظ فرهنگ است. از این رو زبان ابزار مهمی برای کسب و حفظ هویت یک گروه یا جامعه خاص است». (سعیدی، ۱۴۰۱: ۱۷۹). برخی از این باورها و عقاید ذکر شده در رمان‌های مذکور، در این بخش گردآوری شده است.

در کتاب «ساعت بغداد» هنگامی که «شروق» پس از دیدن فالگیر در میان میهمان‌های جشن دچار سرگستگی و بیماری می‌شود، برخی از حاضرین، قرار دادن طلسم را در مکانی از خانه دلیل بر حال پریشان او می‌دانند: «بعضی حتی با خودشان گفتند شاید یکی از رقبا طلسمی در خانه‌شان گذاشته و دختر را روز نامزدی دچار اختلال حواس کرده است». (غبرایی، ۱۳۹۹: ۱۵۱)

در همین بخش از داستان مادر «شروق» برای دفع بلا ورد می‌خواند: «مادرش بغلش کرد و برای دفع شر، وردی در گوشش خواند» (همان: ۱۵۲)

باور به جادو نیز از دیگر مواردی است که در کتاب «ساعت بغداد» مشهود است: «زن‌های گیس سفید که در جادو مهارت داشتند و مردهای ریش سفید خیره در این زمینه‌ها بالای سرش آمدند» (همان: ۱۵۲) اما هیچ کدام برای درمان «شروق» به نتیجه نمی‌رسند. در کتاب «دو منظره» نیز به برخی از باورها و عقاید منعکس شده در زبان شخصیت‌های داستان برمی‌خوریم. یکی از این باورها و عقاید نام‌گذاری کودک با نام‌های ائمه (علیهم السلام) است که یکی از سنت‌ها و رسوم در فرهنگ اسلامی و به‌ویژه شیعه است. این سنت به‌طور خاص به احترام و بزرگداشت شخصیت‌های مذهبی و تاریخی انجام می‌شود و می‌تواند معانی خاص و مثبت را به همراه داشته باشد. انتخاب نام و احترام به ائمه معصومین (ع) یکی از راه‌هایی است که والدین می‌توانند محبت و ارادت خود را به این شخصیت‌های مقدس ابراز کنند: «و آخرین فرزند ذکور خانواده بود و به علت تقارنی که تولدش با ولادت حضرت قائم داشت، پدر او را مهدی نامید و مادر تا مدت‌ها به نقل رویایی که وقت حمل بچه دیده بود می‌پرداخت. سیدی بزرگوار در عالم خواب به زن بشارتی درباب میمنت جنین داده بود؛ و اغلب مادران البته خواب‌هایی از این دست می‌بینند» (علیزاده، ۱۳۶۳: ۷)

یکی دیگر از باورهایی که در کتاب «دو منظره» بازتاب یافته است اعتقاد و باور به این است که زن زائو نباید هول شود. این باور به تعدادی از اعتقادات و نگرانی‌های فرهنگی پس از زایمان مرتبط است. هول یا ترس می‌تواند تأثیر منفی بر سلامت روانی زن زائو بگذارد. فشار روحی و اضطراب ممکن است بر روی توانایی او در مراقبت از نوزاد و سازگاری با تغییرات تازه حاکم شود: «مهدی وارد شد و به علت گناهی مهمم از او بخشش خواست. مادر زن فوراً به شمارش خطرهای ناشی از هول برای زائو پرداخت و مهدی نیز باتکان سر صحنه برعقاید او نهاد» (همان: ۵۶)

از دیگر باورهایی که در این کتاب آمده است، باور مادر «مهدی» در مورد طبع تند پسر بزرگش است. او اخلاق تند پسر را متأثر از بیماری حصبه می‌داند: «برادر بزرگ، در خانه تصویر فرزند ناخلف را القا می‌کرد. و پدر گاهی او را در اوج خشم پسر نوح می‌نامید و مادر نیز طبع تندش را به حصبه‌یی که در زمان کودکی گرفته بود نسبت می‌داد» (همان: ۱۰)

تفأل زدن نیز یکی از باورهای مرسوم در برخی از جوامع است. در برخی از فرهنگ‌ها، تفأل زدن به معنی پیش‌بینی یا گرفتن نتیجه‌گیری درباره آینده با استفاده از وسایل مختلف مانند فال، تعبیر خواب، یا قرعه‌کشی است. این عمل معمولاً برای کسب آرامش، راهنمایی، یا یافتن پاسخ به سؤالاتی درباره زندگی، عشق، کار یا دیگر امور انجام می‌شود. در فرهنگ‌های مختلف، روش‌ها و معناهای تفأل متفاوت است. در داستان دو منظره «مهدی» برای کسب آرامش و امید به گرفتن پاسخ مثبت از طرف خانواده «طلیعه» در شب خواستگاری با رنگ کبوتران تفأل می‌زند: «مهدی سرافکننده به‌خود می‌پیچید. طلایه از اتاق بیرون رفت. جوان از سر آسودگی آهی کشید و بی‌اعتنا به گفتگوی داخل اتاق خیره شد به پشت‌بام روبرو. کبوتران پس از پرواز می‌نشستند و با فرود هریک مهدی تفأل می‌زد که از رنگ کبوتر بعدی چنین باشد با طلایه زندگی خواهد کرد. و رنگ پرنده چون با حدس او می‌خواند، آرامش حس می‌کرد» (همان: ۳۶)

۲-۳-۷. مؤلفه طبقه اجتماعی و قدرت

طبقه اجتماعی^۱ به گروهی از مردم اطلاق می‌شود که «از وضعیت اجتماعی و اقتصادی همانندی برخوردارند و منافع اقتصادی مشترکی آن‌ها را با هم متحد می‌کند. در تعریف طبقه اجتماعی، دانشمندان از منظرهای متفاوت آراء متنوعی ابراز کرده‌اند، برخی آن را در مقابل کاست، گروه‌های منزلت، صنف و غیره آورده‌اند (ادیبی، ۱۳۵۴: ۱۸) و برخی ملاک نابرابری و گوناگونی شرایط افراد را در طبقه مؤثر می‌دانند و برخی نیز جهان ایده‌ها، ارزش‌ها، قدرت و مالکیت وسایل تولید یا عدم تولید را مؤثر در تعریف طبقه می‌دانند» (گورویچ، ۱۳۵۷: ۱۲) مارکسیست‌ها اصلی‌ترین ملاک در طبقه را قدرت اقتصادی می‌دانند که جامعه را به دو طبقه بورژوازی و پرولتاریا تقسیم کرده‌است. (مارکس و انگلس، ۱۸۸۸: ۵۴) حال آنکه جامعه‌شناسان برای افراد سه طبقه اجتماعی در نظر می‌گیرند: طبقه ممتاز، این طبقه شامل اشراف زمین‌دار و کسانی است که از راه مالکیت بر زمین، تجارت، مستغلات و امثال آن امرار معاش می‌کنند و مارکسیست‌ها، آن‌ها را بورژوازی می‌نامند. مستخدمان عالی رتبه دولت، رؤسای نیروهای نظامی و اعضای حکومت را

^۱. Social class

نیز می‌توان در همین ردیف جای داد. طبقه متوسط (میانی)، این طبقه را کارگران متخصص و کارمندان تشکیل می‌دهند. طبقه کارگر، این طبقه از کارکنان خدمات و کارگران یدی مثلاً پیشخدمت، آشپز، مکانیک اتومبیل، بنا، رفتگر، کارگران کارخانه‌ها و غیره تشکیل می‌شود که مارکس آن‌ها را پرولتاریا نامید. (آبوت و والاس، ۱۳۸۳: ۴۳)

تأثیر طبقه اجتماعی و قدرت بر الگوی زبان یکی از موضوعات مهم در حوزه جامعه‌شناسی زبان است. در این حوزه، زبان به عنوان یک ابزار قدرتمند برای نشان دادن جایگاه اجتماعی، قدرت، هویت و روابط قدرت مورد بررسی قرار می‌گیرد. بدین معنی که افراد در قالب طبقات اجتماعی مختلف، از سبک‌های زبانی متفاوتی استفاده می‌کنند. مثلاً، افراد طبقه بالا ممکن است از زبان رسمی، فارغ از لهجه و اصطلاحات خاص طبقه پایین‌تر، بهره ببرند، در حالی که طبقه پایین‌تر ممکن است زبان عامیانه‌تر و اصطلاحات محلی را بیشتر به کار بگیرند. همچنین قدرت اجتماعی و سیاسی اغلب با نوع و قالب زبان ارتباط مستقیم دارد. صاحبان قدرت ممکن است از زبان رسمی، قراردادهای اداری، و یا زبان محافظت‌شده برای نگه‌داشتن نفوذ خود استفاده کنند. زبان می‌تواند ابزار کنترل و تحکم باشد، همان‌طور که زبان‌های رسمی و اصطلاحات خاص در دولت‌ها یا سازمان‌های قدرتمند این نقش را ایفا می‌کنند. تفاوت‌های زبانی، راه‌هایی برای تمایز طبقاتی هستند. افراد ممکن است با استفاده از زبان خاص، نشان دهند که به گروه خاصی تعلق دارند، یا برعکس با زبانی متفاوت، مرزبندی خود را معین کنند.

در داستان «ساعت بغداد» نحوه صحبت کردن ناظم مدرسه با دانش‌آموزان بازتابی آشکار از تمایز الگوی زبانی افراد مسلط با افراد تحت‌سلطه است: «خانم اثمار خشمگین‌تر از همیشه بود. با خشم و خروش به خاطر ترک راهپیمایی ملامت‌مان کرد. اما در عین حال زن خوش‌قلبی بود و عصبانیتش زود فروکش کرد. پس از آن که توپ و تشرش به سرزنش ملایم بدل شد، گفت: «بار آخرتان باشد» (غبرایی، ۱۳۹۹: ۱۱۰) در بخشی از داستان «دو منظره» کارگردان که کارفرما است و به نوعی از طبقه‌ای بالاتر از «مهدی» است، پس از دیدن اشتباهات «مهدی» در اجرای نمایش، با لحنی تند با او صحبت می‌کند. که این الگوی زبانی در کارفرما نشانی از قدرت و جایگاه او محسوب می‌شود: «مهدی غرق تماشا بود، ناگهان نهیبی شمانت‌بار از پشت سر شنید. و با دیگران به اتفاق پشت صحنه رفت» (علیزاده، ۱۳۶۳: ۲۸)

نحوه صحبت کردن کارگردان حسی از شرمندگی و حقارت برای «مهدی» در پی دارد: «کارگردان در اتاق رختکن به او برآشفست. جوان سرافکنده لباس عوض کرد و ریش دودی را از چانه کند. با صابون صورت شست و پیش از پایان برنامه، دزدانه از در پشت بیرون رفت. باسری آشفته و چهره‌یی گلگون و داغ در کوچه‌های تاریک سرگردان شد. گونه‌های او از حس تحقیر مشتعل بود. و زیر لب با خود سخن می‌گفت» (همان: ۳۰)

از دیگر بخش‌های داستان «دو منظره» که بازتابی از طبقه اجتماعی افراد است، می‌توان به نحوه سخن گفتن رئیس هیات‌ویژه در یک مراسم با کارمندان و حاضران اشاره کرد. «نوبت به رئیس هیات رسید که با سرفه‌هایی کوتاه خود را برای نطق آماده می‌کرد. همه کف زدند و برپا ایستادند. او با لحنی صمیمانه سخن می‌گفت و به قشری از مدیران تعلق داشت که از زوائد می‌پرهیزند، و پابند مسائل عینی هستند. از مسئولین خواست که به قید فوریت پرونده‌های قدیمی را بررسی کنند و پس از رسیدگی به بایگانی بسپارند تا برای پرونده‌های جدید زمینه‌یی باز فراهم شود». (همان: ۷۰)

در میان اعضای هیات ویژه نیز نحوه صحبت کردن یکی از آن‌ها حتی طرز نگاه کردن او به حاضرین قابل توجه است. «ضمن سلام و صحبت دست چپ خود را بالا می‌آورد. رفتاری ساده و بی‌تکلف داشت، نگاهش خالی بود و به مدعوین چون تندیسک‌هایی از خمیر نان نظر می‌انداخت». (همان: ۷۵)

در بخش‌های پایانی داستان تأثیر قدرت آشکارا در الگوی زبانی «مهدی» مشهود است. پس از ارتقای جایگاه «مهدی» در اداره، نحوه صحبت کردن او نیز تغییر می‌کند: «سینه استخوانی را جلو می‌داد و صدا را یک‌پرده بالا می‌برد. مستدل و بلیغ صحبت می‌کرد. و گفتارش مؤثر بود. در اداره نیز وجهه‌یی به هم زده بود. چود وارد اتاقی می‌شد به احترام او ساکت می‌شدند. و هنگام صحبت با او صدا را یک‌پرده پایین می‌آوردند، به نحوی که با بیماران سخن می‌گویند» (همان: ۹۵). نکته قابل توجه در این عبارت، الگوی زبانی همکاران او است که هنگام سخن گفتن با «مهدی» تلاش می‌کنند بسیار آرام حرف بزنند.

۲-۳-۸. مؤلفه بستر تاریخی و سیاسی

زبان وسیله تفهیم و تفاهم بین افراد و در عین حال در روابط علمی، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی میان کشورها و ملت‌های مختلف، ایفاگر نقش اساسی است (درخشه و غفاری، ۱۳۹۰: ۲۰). وقایع تاریخی و سیاسی مانند جنگ‌ها، مهاجرت‌ها و امپراتوری‌ها واژگان جدید، لهجه‌ها و حتی زبان‌های کاملاً جدیدی ایجاد می‌کنند. زبان مانند آینه‌ای از تاریخ، سیاست و فرهنگ است. هر واژه می‌تواند داستانی از جنگ، صلح، مهاجرت یا تحول فرهنگی را روایت کند. فهم زبان بدون توجه به این بسترها ناقص خواهد بود. وقایع تاریخی و سیاسی در هر دوره مانند جنگ‌ها، قراردادهای و تحولات سیاسی منجر به وارد شدن واژگان جدید، اصطلاحات و مفاهیم سیاسی و اجتماعی به زبان می‌شوند. به طور کلی، سیاست و قدرت به شدت بر جهت‌گیری، گسترش و تحول زبان‌ها تأثیر می‌گذارند و زبان‌ها را به عنوان ابزاری برای بیان هویت، قدرت و مقاومت فرهنگی تبیین می‌کنند.

در کتاب «ساعت بغداد» زبان سلطه نظام‌های سیاسی و تأثیر جنگ بر گفتمان روزمره را نشان می‌دهد. وقایع سیاسی و اجتماعی در این داستان نقش مهمی در توسعه داستان و شخصیت‌ها دارند. این وقایع غالباً فضای داستان را تحت تأثیر قرار می‌دهند و احساسات و رفتار شخصیت‌ها را شکل می‌دهند و به عنوان محرک برای وقایع بعدی عمل می‌کنند. وقایع سیاسی ممکن است احساس ناامنی، بی‌عدالتی، یا ناامیدی در شخصیت‌ها ایجاد کند و به نوعی فضای اضطراب و تنش را در داستان تقویت کند. این تأثیرات، عمدتاً در قالب بیان شرایط زمانه، بحران‌ها یا تحولات سیاسی که بر بغداد و مردم آن تأثیر می‌گذارند، دیده می‌شود و به ابراز یک فضای تاریخی و اجتماعی خاص کمک می‌کند.

احساس ناامنی و ناامیدی در برخی از جملات راوی داستان نمودی آشکار دارد: «در این بین آذیر به صدا درآمد. از این صدا خوشم نمی‌آمد؛ هیچ‌کس خوشش نمی‌آمد... چیزی نگذشت که بمباران شدید را در پی آذیر خطر شنیدیم... در تمام این مدت مادرهامان دعا می‌خواندند و آیه‌هایی از قرآن زمزمه می‌کردند» (غبرایی، ۱۳۹۹: ۲۱-۲۲) یا در این جمله: «هوایماها رفتند. ترس هم همراهشان رفت». (همان: ۲۲). همچنین در این جملات که راوی بیان می‌کند احساس ترس از جنگ بسیار چشمگیر است: «خیلی از جنگ می‌ترسم، حتی از بیانیه‌هایش، از ترانه‌هایش، از موسیقی‌اش، از شعار میهنی‌اش می‌ترسم. وقتی هوایماها آسمان را درمی‌نوردند و در خطوط مستقیم مرگ می‌پراکنند، چطور ترسم؟» (همان: ۱۶۰)

آنچه حائز اهمیت است در این داستان با بروز جنگ، الگوی زبانی افراد تغییر می‌کند: «زبان دیگر از سلامت برخوردار نبود. آزادسازی، سقوط، اشغال، تهاجم، ویرانی: آخر چطور می‌شود همه این کلمات را برای یک روز به کار برد؟» (همان: ۲۱۲). لذا لغات و اصطلاحات مرتبط با جنگ در زبان شخصیت‌های داستان مکرر به کار برده می‌شود. اصطلاحات و واژه‌هایی مانند: پناهگاه (ص ۱۸۴ / ...)، شهید (ص ۲۵)، موشک (ص ۳۳ و ۱۷۷)، بمباران (ص ۳۴ / ۲۹۵ و...)، مهاجرت (ص ۵۸)، نظامی (ص ۹۲)، مظنون (ص ۲۰۸)، گروه‌های مبارز (ص ۲۱۵)، تفنگدار (ص ۲۱۵)، محاصره (ص ۲۱۵)، انفجار (ص ۲۱۸)، بمب کنارجاده‌ای^۲ (ص ۲۸۱)، شب‌نامه (ص ۲۱۹)، یونیفورم ارتشی (ص ۲۳۱)، پایگاه‌های نظامی (ص ۲۳۱)، مرکز فرماندهی (ص ۲۳۰)، حمله تروریستی (ص ۲۷۳). این مثال‌ها در صفحات دیگر از کتاب «ساعت بغداد» به چشم می‌خورد اما مجال ذکر تمام آن‌ها در این مقال نیست. از دیگر وقایع سیاسی تأثیرگذار در این داستان مسأله تحریم عراق است. تحریم‌ها باعث سخت شدن زندگی مردم می‌شود و دستاورد این موضوع مهاجرت تدریجی مردم محله است: «کار خوبی کردی ابوسالی که دخترها را بردی خارج. محله دیگر جای زندگی نیست. تحریم‌ها و دولت زندگی ما را تباہ کرده‌اند، دوست عزیز. روزبه‌روز زندگی در اینجا سخت‌تر می‌شود» (همان: ۱۰۲-۱۰۱)

تأثیر تحریم‌ها بر زندگی شخصیت‌های این داستان را می‌توان در تشدید احساس اضطراب و ناامنی، تغییر در ساختار فضا و اجتماع، کاهش حس تعلق و امنیت روانی و... جستجو کرد. در کل، وقایع سیاسی در این داستان نه تنها وضعیت فیزیکی محیط را تغییر می‌دهند، بلکه بر روان و احساسات شخصیت‌ها نیز تأثیر عمیقی می‌گذارند، و این نشان می‌دهد چگونه سیاست‌های ناپایدار و سخت، زندگی روزمره را مختل می‌کند و فضای اجتماعی را دچار تغییرات اساسی می‌کند.

قفل‌های آهنی، دیوارهای بلند و درهای بسته، خیابان‌ها پر از زباله و جمعیت غریبه، خانه‌هایی که روزگاری مکانی امن بودند، اکنون تنها فضایی برای پناه گرفتن است، افزایش دستگیری‌ها و دزدی‌ها، همگی نمادی از احساس ناامنی کاهش یافته، محدودیت و کنترل شدید، بی‌ثباتی، کاهش امنیت اجتماعی و نشان‌دهنده اثر منفی فشارهای سیاسی بر روان افراد است. «صحنه

باغ‌های قشنگ جلوی خانه‌ها رفته‌رفته ناپدید شد. به جایشان برای بچه‌هایی که تازه ازدواج می‌کردند؛ کلبه‌هایی ساخته شد، یا اتاق‌هایی کوچک با در جنبی ساختند که اجاره داده شد تا برای جبران کسری حقوق‌ها که دیگر ارزش واقعی خود را از دست داده بودند درآمد اضافی فراهم کنند. چهره سبز محله ناپدید شد و همراه آن بوی خوش گل‌های سرخ، بهارنارنج و چمن رفته‌رفته محو شد. به همین نحو رایحه آب وقتی به دیوارهای آجری و قدیمی خانه‌ها پاشیده می‌شد. محله جوان ما پیر شده بود و کم‌کم حافظه‌اش را از دست می‌داد. تعداد اتومبیل‌های اسقاطی زیاد شد. خیابان‌ها انباشته از آن‌ها شد که موجب کندی رفت‌وآمد در خیابان می‌شدند. زباله کنار درها انباشته شد. نوجوان‌ها ناچار شدند کاری پیدا کنند تا خانواده‌ها بتوانند بار سنگین زمانه را به دوش بکشند. رفته‌رفته دروازه‌ها زنگار بست. پنجره‌ها هاله‌ای مه‌آلود به خود گرفتند. دیوارهای رو به خیابان مثل دیوارهای بین خانه‌های محل بلندتر ساخته شد. قفل‌های آهنی اضافه شد. زندگی به اتاق‌های دورتر پس نشست. تعداد چهره‌های غریبه در محل اضافه شد و تعداد زردی‌ها به رغم پارس کردن بریاد، که شب و روز قطع نمی‌شد، رو به افزایش گذاشت. خانه‌های ما اطمینانی را که در پس دیوارها می‌جست، از دست داد» (همان: ۱۴۳-۱۴۲).

«تحریم ما را از دفترهای رنگی و کتاب‌های تازه محروم کرده بود. تحریم‌ها پیش چشم‌انمان آینده‌ای فاقد امکانات و ناشاد را می‌گشود» (همان: ۱۴۸). «تحریم‌ها فقط سلاحی نبود که به ما گرسنگی می‌داد، بلکه به طور عمده به شیوه زندگی ما پایان می‌داد و معنای زندگی را ویران می‌کرد» (همان: ۱۵۸-۱۵۷)

هنگامی که مسئله تحریم به هر جامعه‌ای وارد می‌شود، آنچه اهمیتی فراوان می‌یابد مقاومت افراد آن جامعه در برابر این موضوع است: «آن مرد -منظور فالگیر است- دروغگو و فضولی بیش نیست. برای منافع کشورهای خارجی کار می‌کند که می‌خواهند روحمان را سرشار از وحشت کنند، چون در برابر تحریم‌ها مقاومت می‌کنیم» (همان: ۱۰۶). «صبور باشید و قوی. مهاجرت شربت تلخی است، اما باید آن را نوشید.» (همان: ۱۲۳)

در کتاب «دو منظره» وقایع سیاسی و تاریخی نیز نقش مهمی در شکل‌گیری و شکل‌دهی داستان دارند. این وقایع، نه تنها فضای زمان و مکان داستان را مشخص می‌کنند بلکه بر شخصیت‌ها، رفتارها و جهت‌گیری‌های آن‌ها نیز تاثیر می‌گذارند. در این داستان، تحولات سیاسی و اجتماعی دوران معاصر ایران، مانند انقلاب اسلامی، کودتا، نقش مهمی در تغییرات اجتماعی و فردی شخصیت‌ها ایفا می‌کنند. مثلا، فشارهای سیاسی، محدودیت‌ها و فضا سازی‌های خاص آن دوره، به ایجاد تنش‌های درونی در شخصیت‌ها کمک می‌کند و زمینه‌ای برای تعارض‌های داخلی و خارجی فراهم می‌آورد. همچنین، تاریخ معاصر ایران، با روایت‌هایی از سرکوب، مقاومت و تغییر، بر زیربنای داستان تاثیر می‌گذارد و نشان می‌دهد که چگونه وقایع سیاسی می‌توانند بر سرنوشت فردی و جمعی تاثیرگذار باشند. این تاثیرات، در واقع، به عنوان زمینه‌ای برای بررسی بحران‌های هویتی، اجتماعی و روانی شخصیت‌ها عمل می‌کنند.

در بخشی از این داستان سقوط دولت مصدق در هیاهوی مردم بازتاب می‌یابد: «تابستان سال دوم، مهدی یک هفته درماه مرداد به مشهد آمد. بعد از ناهار، خیس از عرق خوابیده بود که ناگهان صدای فریاد و هیاهو برخاست. ازجا جهید، لباس عوض کرد و بیرون رفت. گروهی باچهره‌های تیره از غضب، چماق و ساطور و چاقو در دست، به سمت میدان مجسمه می‌دویدند. اسب و سوار را یکی دو روز پیش از سکو پایین کشیده بودند و میدان اکنون فارغ از مجسمه بود.» (علیزاده، ۱۳۶۳: ۲۵)

تاثیر انقلاب در این داستان با واژگان و اصطلاحات مرتبط با آن در داستان نشان داده می‌شود. فضای داستان نیز رنگی انقلابی به خود می‌گیرد: «فضای تار عصر تموز از بوی باروت سنگین شده بود» (همان: ۲۷) در گفتار و رفتار جوانان شهر به‌ویژه «مریم» مخالفت با رژیم منعکس می‌شود: «نولد این بچه سرباز از بطن آن نیلوفر آبی به چشم او غریب می‌نمود» (همان: ۷۷)

از دیگر نمودهای تاثیر وقایع سیاسی بر گفتار افراد جامعه در این داستان، به کار بردن شعارها و خطابه‌ها در کلام است: [مهدی] «به یاد سال‌های جوانی خویش افتاد: تظاهرات، خطابه‌های آتشین و بحث‌های تند». (همان، ۱۱۲) «صف‌ها بعلت تکرار و تجربه مرتب و منسجم بودند و هر شعار در ابتدا از یک بلندگوی دستی شنیده می‌شد، سپس طنین صدای مردم آنرا در ابعادی گسترده منتشر می‌کرد. متن و ضرب اولین شعارها ملایم بود، اما پس از مجسمه، شعار عوض شد و شاه بدون رادع و مستقیم مورد خطاب و حمله واقع شد.» (همان: ۱۱۳)

در بخشی از داستان تاثیر انقلاب، در کلام «مریم» نمودی آشکار دارد: «دختر کنار پله آمد و با ضربی تند، پا بر زمین کوبید و گفت: «بگو». مریم برپاخاست و هم‌نوی او با ضربه‌های پا ادامه داد: «مرگ بر شاه». طلیعه از مطبخ سراسیمه بیرون آمد. آن‌ها را ساکت کرد و به داخل عمارت آورد» (همان: ۱۱۹)

۳. نتیجه‌گیری

بر اساس پژوهش حاضر می‌توان نتیجه گرفت که شهید الراوی نویسنده رمان «ساعت بغداد» و غزاله علیزاده نگارنده رمان «دو منظره» هر دو از جمله زنانی هستند که به جامعه پیرامون خود توجهی ویژه داشته و مسائل اطراف آن‌ها بازتابی آشکار در آثارشان داشته است. با مطالعه و بررسی رمان‌های این نویسندگان به‌ویژه زبان شخصیت‌های رمان‌ها می‌توان جامعه، جایگاه، نحوه رفتار و... افراد را ترسیم کرد.

مؤلفه‌های جامعه‌شناسی زبان در رمان «ساعت بغداد» و «دو منظره» عبارت از تحصیلات، جنسیت، سن، شغل، دین و مذهب، باورها و عقاید، طبقه اجتماعی و قدرت، بستر تاریخی و سیاسی است. این مؤلفه‌های جامعه‌شناسی یاد شده می‌تواند تفاوت‌هایی آشکار در گفتار هر فرد در جامعه ایجاد کند و سبب به‌وجود آمدن یک گونه زبانی خاص گردد. مؤلفه نخست، مؤلفه تحصیلات است که بین زبان افراد تحصیل کرده، کم‌سواد یا بی‌سواد تفاوت‌های آشکاری در سطح آوایی و واژگانی بوجود می‌آورد. نتیجه حاصل از بررسی کتاب‌های مذکور ما را به این نکته رهنمون می‌شود که این متغیر در کلام راوی داستان ساعت بغداد پس از ورود به دانشگاه بازتاب می‌یابد. در این کتاب شخصیت اصلی و راوی داستان که فردی کتاب‌خوان است هنگام سخن گفتن اطلاعات برگرفته از کتاب‌ها را در خلال حرف‌هایش به کار می‌گیرد؛ حال آنکه در کتاب دو منظره نویسنده بر این مؤلفه تکیه چندانی نداشته است. مؤلفه دوم مورد بررسی مؤلفه جنسیت است. این موضوع در رمان‌های مذکور با مواردی چون تفاوت در اصطلاحات زنانه و مردانه بازتاب یافته است. تفاوت‌های زبانی زنان در این دو رمان با استفاده از واژه‌های محبت‌آمیز، اصلاحات زنانه در مقابل مردان، توجه به جزئیات، نمود حیا در کلام زنان، بازتاب احساسات زنانه و نگرانی مادرانه بازتاب یافته است. از آنجا که نویسنده هر دو رمان زن هستند، به خوبی مؤلفه جنسیت در داستان‌هایشان نمایش داده شده است. مؤلفه سوم مورد بررسی در این پژوهش سن افراد است. در مورد نمود مؤلفه سن در رمان‌های مذکور می‌توان گفت شخصیت‌های داستان از تنوع سنی برخوردارند و گفتار آن‌ها کاملاً نمایشگر سن آن‌هاست. در هر دو رمان روایت از دوران کودکی آغاز می‌شود و در طول روایت از افراد یا سنین مختلف یاد می‌شود. راوی در رمان ساعت بغداد زن جوانی است که روایت را تا دوران بزرگسالی ادامه می‌دهد اما راوی در رمان دو منظره مردی است که روایت را از کودکی تا پیری خود تعریف می‌کند. در کتاب ساعت بغداد تقریباً شخصیت‌های جوان حضوری پررنگ‌تر دارند. در مقابل در رمان دو منظره شخصیت‌های جوان در ابتدای داستان حضوری برجسته‌تر دارند و با بالا رفتن سن راوی شخصیت‌های داستان به افرادی میان‌سال بدل می‌شوند. مؤلفه چهارم شغل افراد است. در رمان ساعت بغداد مشاغلی چون باغبانی، کارمند بانک مرکزی، معلمی، ناخدا، فال‌گیری، گازفروشی و سبزی‌فروشی حضور دارند و در رمان دو منظره مشاغلی چون بازرگانی، بازیگری، وکالت، حجره‌داری، عکاسی، سمساری، مستخدمی، مأمور بایگانی و نقاش آمده است. مؤلفه پنجم، دین و مذهب افراد است. در رمان ساعت بغداد از کلام شخصیت‌های داستان می‌توان نتیجه گرفت که بیشتر آن‌ها مسلمان هستند و تنها در دو مورد در کلام نویسنده به مسیحی بودن یک همسایه اشاره شده است. نمود دین و مذهب در گفتار شخصیت‌های داستان دو منظره به گونه‌ای است که می‌توان گفت دین شخصیت‌های این داستان نیز دین اسلام است. مؤلفه ششم، باورها و عقاید افراد در جامعه است. در زمینه متغیر باورها و عقاید و نمود این متغیر در گفتار شخصیت‌های رمان‌های مورد بررسی می‌توان نتیجه گرفت که بعضی از شخصیت‌ها به برخی از باورهای کهنه یا رایج در جامعه چون باور به جادو، خواندن ورد و... اعتقاد دارند و این باورها در گفتار شخصیت‌های رمان منعکس شده است. مؤلفه هفتم، نقش طبقه اجتماعی و قدرت افراد در الگوی زبانی است. بدین معنی که قرار گرفتن افراد در هر کدام از طبقات اجتماعی تأثیری آشکار در نحوه رفتار و گفتار آن‌ها می‌تواند داشته باشد. در این دو رمان برخی از شخصیت‌های داستان که متعلق به طبقات بالاتر جامعه هستند، در گفتگو از جملات آمرانه استفاده می‌کنند که نمایشگری از قدرت آن‌ها در جامعه است. در مقابل، افراد متعلق به طبقات پایین‌تر جامعه از جملاتی استفاده می‌کنند که نشان‌دهنده فرمانبرداری آن‌ها است. مؤلفه هشتم جایگاه زبان در بازتاب شرایط سیاسی و تاریخی است. در کتاب ساعت بغداد داستان در بافت جنگ عراق و پیامدهای آن روایت می‌شود و زبان به‌عنوان عنصری برای انتقال ترومای جمعی و فقدان هویت ملی عمل می‌کند. استفاده از استعاره‌ها و نمادهای مرتبط با زمان و مکان (مثل ساعت بغداد) نشان‌دهنده فروپاشی نظم اجتماعی و تلاش برای بازسازی معنایی در فضای پساجنگی است. زبان عربی در این داستان حامل بار

مندى پور، ريحانه (۱۳۹۳). «بررسی جنسیت مدار کارگفت‌های ترغیبی در پنج رمان معاصر فارسی». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. وزارت علوم تحقیقات و فناوری. تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.

نجفی عرب، ملاح (۱۳۹۲). «رابطه زبان و جنسیت در رمان‌های سووشون، شوهر آهو خانم، شازده احتجاب، چراغ‌ها را من خاموش می‌کنم، همسایه‌ها، خانه ادریسی‌ها». پایان‌نامه دکتری. دانشگاه آزاد اسلامی - واحد تهران مرکزی.

نورایی، الیاس و سید محمد آرتا (۱۴۰۰). «تحلیل زبان رمان سال‌های ابری از منظر جامعه‌شناسی زبان». *زبان شناخت*. پاییز و زمستان. ۱۲ (۲). ۲۸۹ - ۳۰۹. DOI:10.30465/LS.2022.7362

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی